Registered No. B. 876.

बुद्धिप्रभा

ॐ

LIGHT OF REASON

દેશ, સમાજ, ધર્મ વગેરે જૈન અને જૈનેતર સાહિત્યથી વિભૂષિત.

पुस्तक ९ मुं] सप्टेम्बर १९१७. वीर संवत २४४३. [अंक ३.

તંત્રી, રા. મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર.

વ્યવસ્થાપક. રા. કેશવ હ. શેઠ.

વિષયદર્શન.

વિષય.	લેખક.	પૃષ્ઠ.
૧. કર્મજ ત્હારા સુખ દુઃખનાં ભાગી છે.	...રા. ભોળાનાથ શર્મા. ...	... ૬૫
૨. સ્વપ્ન-ઉન્-નિસા.	...રા. બાપુરાવ ગ. ઠાકોર, બી. એ.	... ૬૬
૩. આત્મજ્યોત.	...રા. આત્મમણિ.	... ૭૬
૪. ઉજળું ભાગ્ય.	...રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી.	.. ૭૭
૫. દરિયા પારના દેશોમાંથી. ...	...(અવતરણ.)	... ૮૩
૬. કેળવણી અને શિક્ષણનું પદ્ધતિ તત્વ.	... ...	... ૮૪
૭. દરિયા પારના દેશોમાંથી. ...	...(અવતરણ.)	... ૮૭
૮. ગણિશ્રી ક્ષમાકલ્યાણજીકૃત પ્રશ્નોત્તર.	...મુનિશ્રી કર્પૂરવિજયજી. ...	... ૮૮
૯. પ્રહ્લાદનો સત્યાગ્રહ. ...	...રા. કેશવ હ. શેઠ.	... ૯૩
૧૦. સ્વીકાર અને અભિપ્રાય ...	...વ્યવસ્થાપક.	... ૯૪

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી

પ્રકાશક,

રા. શંકરલાલ ડાહ્યાભાઈ કાપડીઆ.

અમદાવાદ.

લવાજમ-વર્ષ એકનો રૂ. ૧-૪-૦. છુટક દર એક નકલના બે આના.

આ માસિકના નિયમો વગેરે.

૧ આ માસિકમાં આવતાં લખાણો પૈકી જૈનેતર લેખકોના લેખો સામાજિક દૃષ્ટિએ લખાયલા સમજવા.

૨ રાજકીય લેખો, ધાર્મિક ઝગડો ઉત્પન્ન કરાવે તેવા લેખો કે ચર્ચાપત્રો તથા નિર્જીવ કવિતાઓને માટે આ માસિક નથી. તેમજ અસ્પષ્ટ, કાગળની બન્ને બાજૂ ખીચોખીચ લખાયલા, પેન્સીલથી લખેલા કે તેવી જાતના લેખો પર લક્ષ નહિ અપાય.

૩ સારા અને સાર્વજનિક હિત જળવાય તેવા, વિશાળ દૃષ્ટિયે લખાયલા લેખોને યોગ્ય ન્યાય મળશે.

૪ નહિ સ્વીકારાયલા લેખો પાછા મંગાવનારે પોસ્ટેજ મોકલવું.

૫ તખલ્લુસ (ઉપનામ) ધરાવનારાઓએ અમારી અંગત જાણ માટે ખરૂં અને પૂરૂં નામ જણાવવું.

૬ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે હોય છે. ભેટ અને વિ. પી. ખર્ચ જૂદો. અને લવાજમ અગાઉથીજ વસુલ કરવામાં આવે છે.

૭ નવા વર્ષની શરૂઆત જુલાઇ મહિનાથી થાય છે. પાછળથી ગ્રાહક થનારને શિલિકમાં હોય ત્યાં સુધી પાછલા અંકો પૂરા પાડવામાં આવે છે. અને ગ્રાહક તરીકેનું નામ જુલાઇથી નોંધાય છે. તેમ નહિ કરવા ઇચ્છનાર જ્યારથી ગ્રાહક થાય ત્યારથી જૂલાઇ સુધીના અંકો જેટલું લવાજમ તેની કનેથી વસૂલ કરવામાં આવે છે.

૮ જે અંક ન મળે, તે માટે અમારૂં ધ્યાન, ત્યાર પછીનો બીજો અંક સ્થાને થાય ત્યાર પછી ખેંચવું.

૯ વિશેષ ખુલાસા માટે ઑફિસના શિરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

૧૦ સહીવાળા લેખોની જવાબદારી લેખના લેખકનેજ શિર સમજવી. **વ્યવસ્થાપક.**

જાહેર ખબર.

શ્રી માંગરોળ (કાઠીઆવાડ)ના પુસ્તક ભંડારમાં આપવા સારૂ નીચે લખેલાં હસ્તલિખિત આગમો વેચાતાં જોઇએ છીએ. જેઓએ વેચવાનાં હોય તેઓએ નીચેના શિરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો-અથવા મળવું.

૧ વિપાક સૂત્ર, અંગ ૧૧ મું.

૨ પંનવણા સૂત્ર, ઉપાંગ ૪ થું.

૩ મહા પચખાણ પયન્ના ૪ થું.

૪ ચંદ્રવિજય પયન્ના સાતમું.

૫ દેવેન્દ્ર સ્તવન પ્રકરણ પયન્ના આઠમું.

૬ મરણ સમાધિ પયન્ના ૯ મું.

૭ બૃહત્ કલ્પ છેદ બીજું.

૮ જીત કલ્પછેદ ચોથું.

૯ લઘુ નિશિથ છેદ ૫ મું.

૧૦ વ્યવહાર છેદ ૩ જું.

મૂળચંદ હીરજી, એકઝીક્યુટર.

અંદરજી અભેચંદ, કોટ ફોરયરરોડ નં. ૯૫-મુંબઈ.

આ માસિક સંબંધી સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેના શિરનામે કરવો.

શંકરલાલ ડાહ્યાભાઈ કાપડીઆ.

બુદ્ધિપ્રભા ઑફિસ, ચંગપોળ-અમદાવાદ.

LIGHT OF REASON

દેશ, સમાજ, ધર્મ વગેરે જૈન અને જૈનેતર સાહિત્યથી વિભૂષિત.

પુસ્તક ૯ મું.] સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૭. [અંક ૩ જો.

कर्मज म्हारा सुख दुःखनां भागी छे.

(લેખકઃ—પંડિત ભોળાનાથ શર્મા.)

હરિગીત.

જન્મ્યા જગત્માં એકલા, મરવું જગત્માં એકલું,
પોઢયા જગત્માં એકલા, ફરવું જગત્માં એકલું;
વદવું જગત્માં એકલું, જોવું જગત્માં એકલું,
સુખ દુઃખ ભાગી કોણ છે ? તું બોલ બાપૂ ! એટલું. ૧

પુત્રો મજાના રુપસુત પામ્યો કદાપિ તું હશે,
નારી મનોહર રુપસુત વિધિએ કદિક પામ્યો હશે;
તોયે જીવનના અંતમાં બળવું ચિતામાં એકલું,
સુખ દુઃખ ભાગી કોણ છે ? તું બોલ બાપૂ ! એટલું. ૨

મિત્રો મનોહર બોલતા કદિ આવતા દ્વારે હશે,
ધન માલ ગામ ગિરાસની આવક કદા ત્હારે હશે;
મરણાન્ત દુર્ગમ માર્ગમાં પડશે જવું જ્યાં એકલું,
સુખ દુઃખ ભાગી કોણ ત્યાં ? તું બોલ બાપૂ એટલું. ૩

પાંડિત્ય પોપટ સમ પઢી કદિ મેળવ્યું પ્રેમે હશે,
વકિલાત કોરટમાં કરી સન્માન પ્રાપ્ત કર્યું હશે;
શુભ અશુભના પરિણામમાં ઊભૂ થવું જ્યાં એકલું,
સુખ દુઃખ ભાગી કોણ છે ? તું બોલ બાપૂ ! એટલું. ૪

દર્દો બીજાનાં દેખિને દિલમાં દરદ જો આણશો,
નિજ બન્ધુઓનાં અશ્રુને પોતા સમાં જો જાણશો;
એ પુણ્ય પથમાં આવશે જાવું થશે નહિ એકલું,
सुख दुःख भागी कर्म म्हारां एम बापू ! बोलतूं ! ! ५

ऐतिहासिकहृदय.

झयब्-उन-निसा.[1]

(અનુવાદકઃ—રા. બાપુરાવ. ગ. ઠાકોર. બી. એ.)

આબર કુલમાં ઉત્પન્ન થએલી આ બાળા હિંદુસ્તાનના એક મહાન પણ કમનશીબે રાજ્યકારભાર ચલાવવામાં અકુશળ પાદશાહ ઔરંગઝેબની પૂત્રી થાય. તેનો જન્મ મુસલમાની મહિના શવાલની ૧૦ મી તારીખે હિજરી સંવત ૧૦૪૮, એટલે ઇ. સ. ૧૬૩૯ ના ફેબ્રુઆરીની ૫ મી તારીખે થયો હતો. તેનું ખરૂં નામ ઝેબન્દા બેગમ હતું, પણ પાછળથી તે ઝયબ-ઉન-નિસા તરીકે ઓળખાવા લાગી. અને હાલ પણ તે એજ નામે પ્રખ્યાત છે.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંના કેટલાક નિખ્યાત પુરૂષોનાં નામ અને જીવનનાં ખરાં સ્વરૂપને પશ્ચિમના ઇતિહાસ કર્તાઓએ કેવી રીતે ફેરવી નાંખ્યા છે એ વાત કોઈથી અજાણી નથી, અને એજ ન્યાયે ઝયબ-ઉન-નિસાનું જીવન વૃત્તાંત પણ તેમની અન્યાયી કલમનો ભોગ થઈ પડી છે. જે કાંઇ થોડું વધારે તેઓએ આ શાહજાદી વિષે લખ્યું છે તે પ્રમાણમાં ઘણુંજ અલ્પ છે; અને તેમાં સત્યતાના અંશ ઘણાજ થોડા છે.

પરંતુ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના એક જાણીતા લખનાર-મી. ઇલિયટે પોતાના ઇતિહાસમાં માસીરે આલમગીરી નામના તે સમયના ઐતિહાસિક ગ્રંથ માંથી નીચેના શબ્દો ટાંકયા છે અને તે ઉપરથી ન્યાયી વાંચકવર્ગ આપણી નાયિકાના સંબંધે અપક્ષપાત મત બાંધી શકશે. તે પુસ્તકનો ગ્રંથકર્તા લખે છે કે “ પાદશાહ પોતે જાતેજ પોતાની વ્હાલી પૂત્રીને શિક્ષણ આપતો અને તેની પાસેથીજ તે કુરાન શીખી અને જ્યારે તે બરાબર શીખી રહિ ત્યારે પાદશાહે તેને ૩૦,૦૦૦ અશરફી ઇનામમાં આપી. તેને અરબી અને ફારસી એમ બે ભાષાનું જ્ઞાન હતું. એ બે ભાષાની લખવાની તથા બોલવાની ગધની તથા પધની કેટલીક ખુબીઓ તે સારી રીતે જાણતી. ઘણા વિદ્વાનો, પંડિતો અને એ ભાષાઓના લેખકોને તેણે પોતાની નોકરીમાં રાખ્યા હતા, જેઓ તરફથી અસંખ્ય પુસ્તકો તેમને અર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ પ્રકારનાં પુસ્તકોમાંનું એક ઝયબ-ઉલ-તફસીર ઉર્ફે કોરન-ભાષ્ય હતું. એનો લખનાર-

૧. મરઠ એન્ડ લેટર ઉપરથી.

અથવા અનુવાદ કરનાર,—કેમકે તફસીરે કબીર નામના એક બીજા પુસ્તકનો તે અનુવાદ હતું—મુલ્લાં સયફુદ્દીન કરીને હતો, અને આ શાહજાદીની નોકરીમાં હતો. ”

મોગલ રાજ્યમાં પ્રચલિત ધારા પ્રમાણે એટલે રાજ્યના મોટા મોટા અમીર ઉમરાવોની બેટીઓની સોબતમાં ઝેબ-ઉન-નિસાને ઉછેરવામાં આવી હતી. અને તેથી તેનું બાળપણ સંપૂર્ણ સૌંદર્ય, પવિત્રતા અને નિર્દોષતાના શુદ્ધ વાતાવરણમાં પસાર થયું હતું. તેની અક્કલ હુશિયારી વિષે એમ કહેવાય છે કે આ બાળા જ્યારે ત્રણ વર્ષનીજ ફક્ત હતી ત્યારે પોતાની આયા-દાસી જ્યારે કુરાને શરિફનો પાઠ કરતી ત્યારે તેની સામે પરમાનંદથી ઉભરાતા-છલકાતા હૃદયે તથા ચંચળ આંખોવડે તેના તરફ એકી ટસે જોઇજ રહેતી: અને જ્યારે તે દાસી નમાઝ પડતી ત્યારે પણ તેના શરીરના જુદા જુદા પ્રકારનું હલન ચલન, ઘણી આશ્ચર્યયુક્ત ઉત્સુકતાથી અને પૂર્ણ અંતરથી, નિહાળતી: અને તે વખતે તેને એટલો બધો તો આનંદ થતો હતો કે તેની સુંદર આંખોમાં તે ચળકી રહેતો અને તેના પ્રફુલ્લ મુખપર પણ ફરકી રહેતો. ઔરંગઝેબ એક રીતે તો સાહિત્યનો શોખીન હતો અને મ્હોટો વિદ્વાન પણ હતો. અને તેથી પોતાની બાળક પૂત્રીમાં આવી જાતની હુંશિયારી જોઇ તે આગળ ઉપર સાહિત્યના પ્રદેશમાં નામ કાઢશે એમ ખાત્રી રાખતો અને તેનાપર અત્યંત પ્રેમ રાખતો, અને પોતાના રાજ્યમાંથી મળી શકે એવા હરકોઇ ઉપાયે પોતાની આ વ્હાલી પૂત્રીને તે વખતમાં જેટલી મળતી હતી તેટલી પણ સંપૂર્ણ કેળવણી આપવામાં કચાશ રાખી નહિ-તે વાતનું કારણ પણ તેનો ઝયબ-ઉન-નિસા પ્રત્યેનો ગાઢ પ્રેમજ હતો. આ વાત અત્ર લખવાનું એ કારણ કે ઝયબ-ઉન-નિસાને આથી મ્હોટા મ્હોટા પાદશાહના શાહજાદાઓને છાજે તેવી કેળવણી મળી. તેની અસાધારણ બુદ્ધિનો એક બીજો પણ પૂરાવો એ છે કે ૪ વર્ષની કુમળી વયે તેણે કુરાન શીખવા માંડયું અને ૮ વર્ષની થઇ ત્યારે તો તે શીખી રહિ અને “ હાફેઝ ” [૧]બની. આ વખતે ઉપર લખ્યું છે તે મુજબ ૩૦૦૦૦ અશરફીનું તેને ઔરંગઝેબ તરફથી ઇનામ મળ્યું: અને બીજા શબ્દોમાં કહિએ તો તે અમીર ઉમરાવો વચ્ચે બરોબર પૂર્વના ધારા મુજબ વ્હેંચી આપી. આટલું તો નહિ પણ બીજાં થોડાં વર્ષમાં તો અરબી અને ફારસી ભાષાઓના મ્હોટા મ્હોટા ગ્રંથોનો પરિપકવ રીતે અભ્યાસ કર્યો: એટલુંજ નહિ પણ તે ભાષાઓના મૂખ્ય વિભાગ જેવાકે ધર્મ, તત્વજ્ઞાન, ને સાહિત્યનું ટુંક વખતમાં સંપૂર્ણજ્ઞાન મેળવ્યું.

આ સઘળું જ્ઞાન તે કોઇ હેતુ સારૂ ન્હોતું મેળવ્યું પણ નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિ-

૧ જે લોકોને આખું કુરાન મ્હોડે હોય છે તેઓને “ હાફેઝ ” કહે છે. અને ફારસી કવિ એજ કારણથી પોતાને હાફેઝ કહેવડાવતો.

થીજ સંપાદન કર્યું હતું. અથવા આટલું બધું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તેણે કોઇ દિવસ પંડિતાઇનો ડોળ કર્યો નથી. તેતો ફક્ત એક સાધન તરીકેજ હતું અને અંતિમ લક્ષ્ય તો કાંઈ જુદુંજ હતું. રાજ્ય દરબારમાં થોડા વખતને સારૂ સત્તા ભોગવવા જેવી સ્થૂળ મઝાઓમાં તેને આનંદ નહોતો પડતો: કે આ દુનિઆના ક્ષણિક–તુચ્છ વૈભવપર આટલું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી મોહ પામે તેવી તેની ઉચ્ચ બુદ્ધિ નહોતી. તેનો વિશાળ, ઉચ્ચ ગામી આત્મા તો કાંઈ જુદાજ વિચારોમાં આનંદ માણતો હતો. કાંઈ અનેરાજ પ્રદેશમાં રમતો હતો. જો કે ઔરંગઝેબ જેવા મહાન સત્તાધારી બાદશાહના દરબારમાં જે સત્તા તેને મળી હતી, તે તેણે તુચ્છકારી નહિ તેમજ તેનાથી છેક લોભાઈ પણ ના ગઈ. પણ તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યો અને સાથે સાથે પોતાને જે ઉચ્ચ સ્થાન, એક પાદશાહની પૂત્રી તરીકે આટલા વિશાળ દેશની અસંખ્ય પ્રજાના જીવનપર સ્થાયી અસર કરવાનું મળ્યું હતું તે સ્થાન ઉપરથી તેણે પોતાનાં જીવનના કર્તવ્યો કરવાની ઇચ્છા કરી. આ તેની ઇચ્છા કાંઈ આ "પોલા જગત"ની "પોલી કીર્તિ" મેળવવાની નહિ પરંતુ પોતાની પ્રજાને ઉચ્ચ માર્ગે લઈ જઇ તેમનું કલ્યાણ સાધીને શાશ્વત કિર્તિ મેળવવાની હતી. આ શાહજાદીએ જે રીતે પોતાનું જીવન ગાળ્યું છે અને જે કાર્ય કર્યું છે તે અસલના વારાથી ચાલતું વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલું સ્ત્રીઓનું જનસમાજમાં સ્થાન કયું છે તે બતાવી આપે છે. વળી વધુ તપાસતાં અને ઉંડા ઉતરતાં એ પણ આપણને જણાય છે કે સ્ત્રીઓને પુરૂષના જેટલાજ હક કોઈ પુરૂષોની મેહરબાની દાખલ કે ભલમનસાઇથી નથી મળતા, પણ જ્યારે સ્ત્રીઓ પોતેજ પોતાની અંદર રહેલું તત્વ પોતાને કરવાનાં કાર્યો કરીને બતાવી આપે છે ત્યારે તેમને સમાન હક આપોઆપ મળે છેજ.

એક કવિ અનુભવપૂર્વક સત્ય લખે છે કે કવિઓ કાંઈ કુંભારના ઘરના હાંલ્લાની માફક તૈયાર કરાતા નથી: ખરા કવિઓ તો ઇશ્વરને ઘેરથીજ પોતાની શક્તિઓ સાથે લઇને આ દુનિઆમાં જન્મ પામે છે. દુનિયાના ખરા મહાન કવિઓ તો તેઓજ છે કે જેઓએ પોતે જે પ્રભુની પાસેથી દિવ્યસંદેશ લાવ્યા હોય તે લોકોને કહેવાની જરૂર જણાવાથી, અને પોતાના અંતરમાં થએલા વિચાર મંથનમાંથી રત્નો કાઢી, લોકોને પોતાના અનુભવનો અને ડહાપણનો લાભ આપે. આ ન્યાયાનુસાર ઝયબ–ઉન–નિસાના હૃદયમાં પણ વિચિત્ર પ્રકારની લાગણીઓનું હંમેશ યુદ્ધ ચાલુ રહેતું: કાંઇ વિચિત્ર પ્રકારના વિચારો તેને આવવાથી પ્હેલાં તો તેને ઘણું આશ્ચર્ય થતું. તેનું આખું જીવન કવિતામય બની ગયું હતું: તે આખો દિવસ કવતિ–ગુંજતી. સારે ભાગ્યે આસપાસના સંજોગો તેને ઘણા અનુકૂળ થયા. તેનો શિક્ષક એક મુલ્લાં સૈયદ કરીને હતો. એ કાંઇ સાધારણ મનુષ્ય નહોતો પણ ઝયબ–ઉન–નિસાનો શિક્ષક,–ગુરૂ–ગુરૂ

શબ્દના ખરા અર્થમાં ગુરૂ થવાને યોગ્ય હતો. કેમકે આ બાળાના જેવા કેટલાક ઉચ્ચાશયવાળા આત્માનું પોષણ કરી, તેને ખરે રસ્તે ચઢાવવાનું-તેમને તેમના કર્તવ્ય પંથ બતાવવાનું મહાભાગ્ય જે કેટલાક પુરૂષોને પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંનો એક તે હતો. તેણે પ્હેલાં તો પોતાની બુદ્ધિશાળી શિષ્યાના આત્માના આનંદથી ઉભરાતા કવિતા કરવાના શરૂઆતના પ્રયત્નમાં પોતાનો પરિપકવ વયનો ઉત્સાહ અને અનુભવ રેડયાં: તેને ઉત્તેજન આપતો, અને પોતાના સહાનુભૂતિવાળા હૃદયની સંમતિ પણ દેતો: એટલુંજ નહિ પણ આ પોતાની શિષ્યા ભવિષ્યમાં એક મહાન્ કવિ થશે એમ ભવિષ્ય પણ ભાખ્યું. સાધારણ નિયમ એવો છે કે આવા પ્રકારની એટલે આસપાસના સંજોગો પર પૂરતું ધ્યાન આપીને, તથા પૂર્ણ વિચાર કરીને, અને મુલ્લાં સૈયદ જેવા નરોએ ભાખેલી ભવિષ્યવાણી ઘણીવાર ખરી પડે છે.

જેવો આ શાહજાદીએ અરબી તથા ફારસી ભાષાપર સંપૂર્ણ કાબુ મેળવ્યો કે તરતજ તે તે ભાષાઓમાં કવિતા લખવાનું શરૂ કર્યું-જાતે શરૂ ના કર્યું, પણ કાવ્યો અજાણેજ લખાઇ ગયાં. તેના આત્માએ તેતે ભાષામાં પોતાનું ગાન ભ્હાર કાઢયું. આ કાવ્યો અરબી ભાષાના એક પારંગત અભ્યાસીને બતાવવામાં આવ્યાં અને તેણે જે મત એ કાવ્યો પર દર્શાવ્યો છે, અર્થાત જે ટીકા કરી છે તે જાણવા જેવી છે: જ્યારે તેણે તે કવિતાઓ વાંચી ત્યારે તેણે કહ્યું: “ જો કે ગઝલના શબ્દમાં હું કાંઇ ભૂલ જોતો નથી છતાં અરબી ભાષાની કેટલીક શિષ્ટ-રૂઢ થએલી વાક્યરચનાઓમાં કેટલીક ખામીઓ છે. તોપણ એ સઘળું બાજુએ રાખીને કહિયે તો, એક ત્હમારા જેવા પરદેશીનો અરબી ભાષાપરનો આટલો બધો કાબુ-એતો એક આશ્ચર્યજ કહેવાય. ”

આ ટીકા સાંભળીને ઝયબ-ઉન-નિસાની બુદ્ધિ બીજા પ્રદેશમાં વળી: બીજી પ્રવૃત્તિઓ તેણે કરવા માંડી. અરબી ભાષામાં લખવાનું તેણે છોડી દીધું અને ફારસી ભાષામાં પોતાની અક્કલ હુંશિઆરીની અજમાયશ કરવાનું ધાર્યું. પૂર્વના-હિંદુસ્તાનના એકલાજ નહિ પણ સમસ્ત એશિયા ખંડના ઘણાખરા કવિઓની બાબતમાં બને છે તેમ ઝયબ-ઉન-નિસાની બુદ્ધિનો ક્રમવાર વિકાસ જાણવાનું ઘણું અઘરૂં છે. પણ પશ્ચિમની વસ્તુસ્થિતિ તદ્દન જુદીજ છે. ત્યાં તો દરેક મહાન પુરૂષની બુદ્ધિનો તથા એક માણસ તરીકેનો એવો તો ઉંડો અને સંપૂર્ણ અભ્યાસ થાય છે કે તેવા નરના લખાણોજ એકલાં નહિ પણ તેનું જીવન-બાહ્ય તેમજ આંતરિક-પણ આપણને આનંદ સાથે ફાયદો આપે છે. પણ આપણી તરફના ઘણાખરા પુરૂષોની બાબતમાં કોઈને દરકારજ નથી, એમ લાગે છે. અને ઘણા લેખકોનાં-આ ૨૦ મી સદીમાં એ પણ-લખાણોનો સંગ્રહ કોઇ કરતું નથી તો પછી તેમના જીવનના અભ્યાસનું તો પછી પૂછવુંજ શું ? અસ્તુ.

જ્યારે હાલના વખતમાં પણ એવું બને છે ત્યારે તે વખતે એવું બને તો તેમાં જરાપણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. ઝયબ-ઉન-નિસાના લખાણોની પણ દુઃખદાયક સ્થિતિ છે. જે તેનાં લખાણો બ્હાર પડયાં છે તે તેના લેખોનો આખો સંગ્રહ વિચારતાં પ્રમાણમાં ઘણાં અલ્પ છે.

* * * * *

સ્હવારના પ્હોરમાં વ્હેલા ઉઠી સ્નાનાદિક કર્મ કરી, નમાઝ પડયા પછી અને કુરાનનો પાઠ થઇ ગયા પછી, સાહિત્યનાં શિષ્ટ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવાનો તેનો નિયમ હતો. તે થઇ ગયા પછી ગમે તે કવિની "દિવાન" લઇને તેમાંથી જે રાહમાં લખાએલી ગઝલમાં તેને આનંદ પડતો તેજ રાહમાં પોતે પણ એકાદ ગઝલ રચતી. અને આવી રીતે સેંકડો ગઝલો તેને હાથે લખાઇ હશે, પણ માત્ર થોડીજ અપવાદ રૂપે બાદ કરતાં તેમાંની ઘણી ખરી અત્યારે હયાત નથી. ફારસી કવિ હાફેઝ વાંચવો તેને ઘણોજ ગમતો અને આ "બુલબુલ" અને "ગુલ"ના શોખીન જીવડાના શબ્દો અને વચનોમાંથી તેને પ્રેરણા મળતી હતી. ઇસ્લામી ધર્મના એક મહાન કવિ મૌલાના રૂમીની માફક એણે પણ આશરે ૩૦૦ લીટીઓની એક મસનવી લખી હતી, પણ આપણા કમનશીબે તેનું નામ કે નિશાન આજ કાંઈ નથી. ઝયબ-ઉન-નિસાના લેખોની આવી શોચનીય અવસ્થા થવાનું કારણ ફક્ત એકજ છે-તેના પિતા ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી મોગલ રાજ્યમાં પ્રસરેલી અંધાધુની. તેના મૃત્યુ પછી થોડાંજ વર્ષમાં ઔરંગઝેબનો કાળ થયો અને તરતજ મોગલ રાજ્યની પડતીની શરૂઆત થઈ. અને આ વખતથી રાજ્યમાં જે કાવાદાવા શરૂ થયા અને આશરે ૧૫૦ વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યા તેવા વખતમાં એ ઉત્તમ લખાણોની દરકાર કોણ કરે? અને સંભાળથી તેનો સંગ્રહ પણ કોણ કરે? પણ આખરે હિજરી સાલ ૧૧૩૫ માં તેનું "દિવાન" એટલે તેના લખાણોનો સંગ્રહ લોકોની જાણમાં આવ્યો. અને ત્યાર પછી જેમ જેમ તેની વધારે ગઝલો બ્હાર પ્રકાશમાં આવતી ગઈ, ગમે તેમ તેમ તે "દિવાન" માં ઉમેરાતી ગઈ. આમ છતાં તેનો આ કાવ્ય સંગ્રહ-દિવાન અધુરોજ છે.

તેનાં કાવ્યો વિષે કાંઈ પણ કહેતાં પ્હેલાં તેના શેષ જીવનના સંબંધમાં બે શબ્દ લખવા અસ્થાને નહિ ગણાય. તેના ચારિત્ર્યમાં મ્હોટામાં મ્હોટો અંશ સાદાઈનો હતો. આ સાદાઈ તે એકલી તેનાં લખાણોમાંજ જણાઈ આવતી ન્હોતી પણ તેના પ્હેરવેશમાં પણ તે દેખાતી. સ્ત્રી જાતીની કુદરતી બક્ષિસ-સુન્દરતા-તેનામાં હોવા છતાં તેણે કોઈ દિવસ-બાળપણનાં થોડા વર્ષ બાદ કરતાં-સમજણમાં આવ્યા પછી, બ્હારનો ડોળ કે ભપકો બતાવવાની ઇચ્છા નથી કરી. અને આ સાદાઇની સાથે તેનામાં અંતરનું માયાળુપણું તેમજ હસમુખો

સ્વભાવ હતો. અને આ સર્વ કારણોને લઇને ન્હાનેથી છેક મોટાં સુધીનાં સર્વને તે પ્રિય થઇ પડી હતી. નીચેની એક ન્હાનકડી કથાનક સ્પષ્ટ કરશે કે આ સહૃદય શાહજાદીમાં ઘણા ઉમદા ગુણો હતા. તે કદીપણ ગુસ્સે નહોતી થતી એ બતાવવાને પણ એજ ટુચકો બહુ ઉપયોગી થઇ પડશે. એમ કહેવાય છે કે એક દહાડો તેની બાંદી (દાસી) એ તેનો એક કાચનો ઘણોજ સુંદર અરીસો હશે તે ભૂલથી ફોડી નાંખ્યો. હવે આ તખતો તેને પોતાના પિતા ઔરંગઝેબ તરફથી ભેટ દાખલ મળ્યો હતો અને તેથી કુદરતી રીતેજ તેને અતિશય પ્રિય હતો. હવે તખતો ફુટી ગયો એટલે પેલી બાંદી પોતાની બાનુ (શેઠાણી) પાસે "પાંપણો નીચોવતી" ડુસકાં ખાતી આવી અને તેને કહ્યું કે:

—અકસ્માત મ્હારાથી ત્હમારો આયનો ફુટી ગયો.

પ્રશાંત, યોગીના જેવું મુખપર હાસ્ય લાવીને જરાપણ દિલ દુઃખાવ્યા વિના ઝયબ-ઉન-નિસાએ કહ્યું: ઠીક થયું. એ સાધન નાશ પામ્યું એના જેવું બીજું એકે સારૂં નહિ.

રોશન-આરા બેગમે રાજ્યમાં જે સત્તા ભોગવી હતી તથા નૂરજહાનના જીવનપરથી એટલું તો પૂરવાર થઇ શકે છે કે મોગલ શાહજાદીઓ પડદેનશીન રહિને રાજ્યકિય વિષયોમાં ભાગ લઇ શકતી. અને ઔરંગઝેબ જેવો પાદશાહ પણ ઝયબ-ઉન-નિસાને-અલબત પડદા નશીન રહિનેજ-વિચાર તેમજ આચારમાં સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપતો, અને રાજ્યકારભારમાં છૂટથી આગળ પડતો ભાગ લેવા દેતો હતો. મોગલ પાદશાહના ઝનાનખાનાનું ઘણુંજ સરસ વર્ણન ફ્રેંચ મુસાફર બર્નિયરે કરેલું છે. તે લખે છે કે ઝનાનખાનામાં-એ દિવ્ય ને મનહર આવાસમાં ઘણા ઓરડાઓ-વિભાગ હોય છે. અને તે એક બીજાથી અલગ અલગ હોય છે, અને તેમાં રહેનારના માન મરતબા મુજબ શણગારેલા હોય છે. લગભગ દરેક વિભાગની પાછળ કે આગળ વ્હેતા પાણીનો નિર્મળ ઝરો વહન કરી રહ્યો હોય છે અને આખા ઝનાનખાનાના મહાલયની ચારે કોર બાગબગીચા ઈત્યાદિ આવી રહેલા છે. જેમાં સુંદર આનંદપ્રદ શીતળ છાયાવાળાં વૃક્ષો જેની બન્ને બાજુએ આવી રહેલાં છે એવા રસ્તા, મધુર વેલીઓથી સુશોભિત કુંજો, ન્હાના ન્હાના નિર્મળ અને સ્વચ્છ પાણીનાં ઝરણાં, ઝાડની ગુફાઓ અને સુંદર ભોંયરાં જેનાં ગ્રીષ્મ ઋતુમાં દિવસના વખતે ઠંડક મળે અને મ્હોટી વિશાળ અને ઉંચી અગાસીઓ જ્યાં રાત્રે શીતળ ને સુગંધમય પવનની મંદમંદ લહરીઓ નિદ્રાનું આવ્હાન કરી રહી હોય છે: એ સર્વ એ હૃદય પ્રફુલ્લ કરે એવા એ નિવાસસ્થાન જેને ઝનાનખાનું કહે છે તેની અંદર આવી રહેલાં છે. ઝયબ-ઉન-નિસાનો ઉચ્ચ આત્મા જેટલો વિચારપૂર્ણ અને જેટલો તુચ્છ વાસનાથી દૂર હતો તેનાથી નીચી કોટીના જીવને આ સ્વર્ગીય ભૂવન ઘણુંજ પ્રિય થઈ પડયું

હોતઃ ઝયબ-ઉન-નિસાને તો આવી બ્હારની-શરીરની ક્ષણિક ઉપભોગની વસ્તુઓમાં થોડોજ-જરૂર જેટલોજ આનંદ પડતોઃ તોપણ કાંઇ, જે વસ્તુની તેને જરૂર હતી, જે ચીઝને સારૂ તેનો આત્મા તલસતો હતો, જે પ્રદેશમાં ઉડવાને તેનો આ ઝનાનખાના રૂપી પાંજરામાં પૂરાયેલો આત્મા ફાંફાં મારી રહ્યો હતો તેતો તેને નજ મળ્યો. આગળ ઉપર આપણે જોઇશું તેમ આ સ્નેહી હૃદયની-પ્રેમ પૂર્ણ આત્માવાળી બાળાને કોઇ અન્ય સ્નેહ પાત્ર ના મળ્યું. અને જે મળ્યું તે પાત્રનો પૂરેપૂરો અનુભવ લે, તેની સોબતમાં રહી પોતાના જીવનનો વિકાસ કરે, અંતરમાં-હૃદયમાં સ્નેહનો-પ્રેમનો પૂરેપૂરો જોમ લાવે તે પ્હેલાં તો ક્રૂર કાળે તે પાત્રને હરી લીધું. અસ્તુ. પરિણામ એ આવ્યું કે સમકાલીન વિદ્વાનો અને અન્ય બુદ્ધિશાળી પુરૂષોના સંસર્ગથી થતો બુદ્ધિનો વિકાસ અને બ્હાર ફરવા હરવાથી મળતો અનુભવ તેમજ પારકાની સાથે થતી વાતચીતમાંથી જન્મતું દૃષ્ટિબિંદુનું વિશાળપણું: એનો અભાવ તેનામાં રહ્યો. તોપણ સત્યની ખાતર એટલું લખવું યોગ્ય છે કે બાળ વયમાં તે પોતાના કાકા-ચાચા દારા શેકુના ઘણાજ ગાઢ પરિચયમાં આવી હતી. અને તે દારા જેવા સહૃદય પુરૂષના સંસ્કાર મેળવવાને ભાગ્યશાળી થઇ હતી. આ દારા એક એવો પુરૂષ હતો કે જેઓ આ દુનિયાપર બહુ અલ્પ પ્રમાણમાં જન્મ લે છે અને જ્યારે જન્મ લે છે ત્યારે સ્વવિધિ જાણે પોતે તેમને આ જહાંમાં મોકલવાની જે મુર્ખાઇ (?) કરી હતી તે દૂર કરવાને સારૂ જલદીથી અહિંઆંથી ઉપાડી લે છે.

આવી રીતે એવા પ્રકારના શાંત પવિત્ર અને સુંદર વાતાવરણમાં ઝયબનું જીવન વ્યતીત થયું: તે સમજણી થઇ ત્યારથી મૃત્યુ પર્યંત સરસ્વતીનીજ ઉપાસના કરી અને દરેક જાયેલી વસ્તુની માફક તે પણ ગઇ-હિજરી સાલ. ૧૧૩૦. ઇ. સ. ૧૭૦૧.

તેણે આખી જીંદગી સુધી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું હતું. એટલે એમ નથી સમજવાનું કે તે પુરૂષના પ્રેમને ધિક્કારતી હતી વા તેણે પુરૂષના સ્નેહને સ્વીકાર્યોજ ન્હોતો. પરંતુ આપણા માનવંતા કવિ અને આત્મલગ્ન કહો કે સ્નેહ લગ્નના સેવક રા. ન્હાનાલાલના અદ્ભુત યોગી જેવી તે યોગિની હતી. "ભીષ્મ વૈરાગ્ય ધારીને" તેણે "દેહ વાસના ત્યજી હતી." પરંતુ સાથે સાથે "બ્રહ્મશ્રદ્ધાથી" આત્મ લગ્ન ઉંડે હૃદે "ઉપાસતી હતી." અને આવા ઉન્નત આત્માઓના સંબંધમાં બને છે તેમ તેના જીવનનો આ ભાગ લોકોને ખરા ખોટા અનેક આક્ષેપ તથા તર્ક કરવાનું ઠીક સાધન થઇ પડયો છે. કેટલાક આ વાત ઉપરથી એમ ધારે છે કે તેને પોતાના જ્ઞાનનું એટલું બધું તો અભિમાન હતું અને લોકોનાં વખાણ સાંભળીને એટલી બધી તે મગરૂર બની

ગઈ હતી કે પોતાના યોગ્ય પતિ તે કોઈને ગણુતી નહિ. વળી બીજાઓનું એમ માનવું છે કે ઔરંગઝેબ જેવા પાદશાહની ઝયબ-ઉન-નિસા જેવી ઉચ્ચ પૂત્રીને તેના જેવા પાદશાહના અમીર વર્ગનો કોઈ પણ ઉમરાવ લગ્ન કરવા રાજી-ખુશી હોય એમ બનેજ નહિ. અને આનું કારણ તે વખતનો એક ઇતિહાસકાર લખે છે તેમ એ હતું કે તે વખતના અમીર ઉમરાવો એમ માનતા હતા કે જો તેઓ પાદશાહની પૂત્રી સાથે લગ્ન કરે તો તેઓના તેને ગુલામ થઈ રહેવાનોજ વારો આવે. આ કારણ ખરૂં હોય એમ લાગે છે. પણ આ બેથી તદ્દન જુદું એક ત્રીજુંજ કારણ આપણને મળી આવે છે અને તે બીજા કરતાં વધારે સબળ લાગે છે. તે કારણ કલાપીની નીચેની પંક્તિની સત્યતાનું આપણને પૂરેપુરૂં ભાન કરાવે છે.

આ સૃષ્ટિમાં પ્રથમ પ્રીતિ એ કોણ જાણી શકયું છે,
કે પ્રીતિનું રૂધિર સઘળું ઉષ્ણ અશ્રુ તણું છે?

ઉપર લખી ગયા તેમ ઝયબ-ઉન-નિસાને પોતાના કાકા દારાને ઘેર રહેવું ઘણુંજ ગમતું; અને ત્યાં રહેવાના પ્રસંગો પણ ઘણા મળતા હતા. કેમકે તેનો પિતા દક્ષિણનો સુબો હોવાથી ત્યાંજ રહેતો હતો. હવે "જ્યારે બે યુવાન અને સ્નેહીજીવો અરસપરસના સંસર્ગમાં આવે ત્યારે એક બીજાના તરફ આકર્ષાય, તેમની વચ્ચે પ્રીતિ થાય એનાથી બીજું વધારે કયું હોઇ શકે ?" એ ઈંગ્રેજ નવલકથાકારના શબ્દો માનીએ તો ઝયબ-ઉન-નિસા અને દારાના મ્હોટા પૂત્ર વચ્ચે પ્રીતિ સંબંધ બંધાઇ તેમના જેવાં યુવાન અને કોમળ દિલ એક બીજામાં મળી જાય એમાં જરાપણ આશ્ચર્ય લાગશે નહિ. અને બન્યું પણ તેમજ. બન્ને વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ જામ્યો હતો અને એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં હૃદયનું લગ્ન થયું તેની સાથે તેમના શરીરનું પણ લગ્ન તે બેજ જાણતાં હતાં એટલે સુધી, તેમના આત્માની સંમતિ પૂર્વક થઈ ચુકયું હતું. પરંતુ વિધિના વૈચિત્ર્ય જેના પર ઘણાએ આશ્ચર્ય પામ્યા છે પણ તેનો અર્થ કોઈ સમજી શકતું નથી, તે વૈચિત્ર્યે આ પ્રેમના નિર્મળ આકાશમાં કાળીવાદળી જરા પણ રૂપેરી દોરા વિનાની ભયંકર વાદળી અચાનક કોણજાણે કયાંથી મોકલી!

રાજ્યલોભી ઔરંગઝેબ જ્યારે કપટથી ગાદીએ બેઠો ત્યારે નિર્ભય થવાને પોતાના સર્વ સંબંધિઓનો શિરચ્છેદ કર્યો અને તેમાં પોતાની પૂત્રીના આશકનો, પોતાની વ્હાલી બેટીના નૂરે ચશ્મ દિલદારનો પણ વધ કર્યો. ઝયબ-ઉન-નિસા આ શી રીતે અટકાવી શકે? અને સહન પણ કેવી રીતે કરી શકે? અને આ યુવાવસ્થાનો પ્રસંગ તે કોઇ દિવસ ભૂલી ના ગઇ. મૃત્યુ પર્યંત તે ગત આત્માની ઉપાસનામાંજ અને તેના સ્નેહનું સ્મરણ કરવામાંજ પોતાના દિવસો ગાળતી હતી. ધન્ય એ આત્માને!

* * * *

હવે આપણે એક વાત વિષે બે શબ્દો કહિને આ નાનો લેખ સમાપ્ત કરીશું. ઝયબ-ઉન-નિસાને તત્વજ્ઞાનના અને "નિરપેક્ષ"[1] સાહિત્યના પુસ્તકો-હસ્તલિખિત પુસ્તકોના હુંશિયાર લહિઆઓ પાસે ઉતારા કરાવી તેને સુંદર પુસ્તક આકારે બંધાવી એવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવાનો ઘણો શોખ હતો. જ્યારે આપણે આ વાત સાંભળીએ છીએ ત્યારે તેનાં પોતાનાં લખાણોનો સંગ્રહ કેમ નહિ કર્યો હોય એ પ્રશ્ન થાય છે. અને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નિરાશા આપનારો છે તેથી આપણને શોક થાય છે. વિદ્વાનોને તથા એવા બીજા મહાન પુરૂષોને તે આશ્રય આપતી હતી.

પર્શીઅન ભાષાનો ઝયબ-ઉન-નિસા જેવો દ્રઢ ઉપાસક તે ભાષાના ઉત્તમ કવિઓને પગલે પગલે ચાલે એ સ્વાભાવિકજ છે. તેનાં લખાણો ઘણાં સુંદર છે જો કે હાફેઝ રૂમી અને ઓમર ખાયમ જેવાઓની તોલે તો તે ભાગ્યેજ આવી શકે એમ છે. પરંતુ તેમાં એ તે એક પ્રકારનું અકથનીય કાંઇ રહેલું છે, એવી તો અવર્ણનીય મોહિની છે કે જેમ હાફેઝની ગઝલો તેમની અંદર રહેલા શુદ્ધ સંગીતને લઇને હૃદયને પીગળાવી નાખે છે: જેમ રૂમીની ગઝલો જુસ્સાદાર અને અર્થ ગાંભીર્યથી ભરપૂર છે: અને જેમ બીજા પર્શીઅન કવિઓની મસ્તી અને પરમાનંદ—નિજાનંદ આપણને મુગ્ધની સાથે આશ્ચર્ય ચકિત કરી નાખે છે તેમ ઝયબ-ઉન-નિસાની ગઝલો અને બયતોમાં પણ એક પ્રકારે આપણને મોહ પમાડે છે, આનંદ આપે છે, બોધ દે છે, અને એને લીધે બીજા ઉચ્ચ પ્રતિઓના કવિઓની હારમાં તેને પણ મુકવાનું મન કરાવે છે. જે કાંઈ તેના લખાણોમાં ઓછું છે જે જે બધું બીજા કવિઓમાં આપણને માલુમ પડે છે પણ ઝયબ ઉન-નિસાની ગઝલોમાં નથી મળતું તે સર્વ તેનામાં વિશાળ અનુભવ અને દુનિઆના-લોકોના ઉંડા અભ્યાસની ખામીને લઇને છે અને નહિ કે તેનામાં તે ગુણો હતાજ-મૂળથીજ હતા નહિ. કહેવાનો આશય એ છે કે જેમ હાફેઝ આદિને જે પરિપકવ અનુભવ દુનિયામાં રહેવાથી-ફરવાથી થયો હતો જે અગાધ જ્ઞાન આથી તેમને મળ્યું હતું: કુદરતને નિરખવાથી જે વિકાસ તેમની બુદ્ધિનો થયો હતો તે સઘળું જો અનુકૂળ પ્રસંગો મળ્યા હોત તો ઝયબ-ઉન નિસામાં પણ આવત. પણ અફસોસ કે તે સ્ત્રીના અવતારમાં હતી. અને જે ખામીઓ આપણે હાલની આપણી બ્હેનોમાં જોઇએ છીએ તે સર્વનું

---

૧ બુદ્ધિપ્રકાશ પુ. પર, અં. ૭, પાનુ ૨૧૨.

આ શબ્દ રા. ગોવર્ધનરામનો છે. જેનો અર્થ તે pure literature કરે છે. અને તે તેમના પ્હેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદેથી આપેલા ભાષણમાં છે. સાહિત્યના તે બે વિભાગ પાડે છે. (૧) સાપેક્ષ એટલે ધર્મ વિષયક, રાજકીય ઇત્યાદિ અને (૨) નિરપેક્ષ એટલે અંગ્રેજીમાં જેને pure literature કહે છે તે.

કારણ જેમ અજ્ઞાન છે તેમ ઝયબ–ઉન–નિસામાં પણ જે દોષ હતા તે સૌ અવિદ્યાના, બિન અનુભવના અને અજાણપણાના હતા.

હવે તેના વિષે લખવાનું જે બાકી રહે છે તે ફક્ત તેના ડહાપણના, હુંશિયારીના અને બુદ્ધિચાતુર્યના એ ત્રણ શબ્દો–તેની ગઝલોમાંથી કરેલાં અવતરણો–ટાંચણો છે. દુનિયાના મહાન કવિઓમાંનો એક જેને ગણવામાં આવે છે, તે હાફેઝ કહે છે કે ત્હમે બીજું બધું કરો પણ કોઇને ઇજા ના કરશો. પણ ઝયબ–ઉન–નિસા તો તેથી એ આગળ વધીને કહે છે કે "દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં ત્હમારી નજરે દુઃખ પડે ત્યાં ત્યાં કોકિલના જેવા મિષ્ટ શબ્દો વડે અને પતંગીયું જેમ દિવામાં પડીને પોતાની જાતનો ભોગ આપે છે તેમ ત્હમારી જાતનો પણ ભોગ આપીને, તે દુઃખ દુર કરવા પ્રયત્ન કરો." જે "કોકિલના જેવા મિષ્ટ શબ્દ" અને પતંગીઆનું સ્વાર્પણ એ બેની અંદર સમાએલો અર્થ સમજે છે તેઓજ ઝયબ–ઉન નિસાના શબ્દોનો અર્થ બરોબર જાણે. શિયળ વિષે–બ્રહ્મચર્ય વિષે તેના કેવા ઉચ્ચ વિચારો હતા ! અને આપણને તો તે ફક્ત હાસ્યાસ્પદજ જણાશે છતાં તે સત્ય છે."

તે કહે છેઃ "શિયળના સાળુ પર અપવિત્રતાના ડાઘ મ્હારા પશ્ચાતાપના આંસુથી સોવાર ધોઉં પણ તે જશે નહિ." અહો ! કેવું ઉન્નત હૃદય ! વળી બીજે એક ઠેકાણે તે લખે છે કેઃ "જ્યારે ત્હમને ત્હમારી જોયતી ચીજ મળે ત્યારે એટલું ભૂલી ના જતા કે ઘણીએવાર ત્હમારી વાસનાઓ અધુરી રહિ ગઈ છેઃ અને જે દિવસે ત્હમને ખરૂં સુખ મળે ત્યારે એટલું યાદ રાખજો કે ત્હમે એક દિવસ દુઃખી હતા."

હમેશના વપરાશમાં આવતા ઘણાએ એવા શબ્દો છે કે જે આપણે કોને લખ્યા છે તે જાણતા નથી. ઝયબ–ઉન–નિસાની પણ એવી એક વાકય–લીટીજ અત્રે ટાંકી અટકીશું. "દુનિયામાં આવતા વારાફેરાથી દુઃખી ના થાઓ. કેમકે આજે સાંજ પડી–અંધારી રાત આવી તો કાલે જરૂર દિવસ ઉગવાનો. પ્રેમમાં વિરહના ડંખ જેણે અનુભવ્યા નથી તે તે વિષે શું જાણે ? ત્હમે માંદા નથી પડયા તો માંદગીનો અનુભવ ત્હમને કયાંથી હોય ?" આ લેખનો અંત હવે આવે છે.

છેવટ. ઝયબ–ઉન–નિસાનું આ ટુંક વૃતાંત લખવાનો આદેશ એટલોજ છે કે દર્દીને દર્દી લાધતાં અર્ધું દુઃખ ઓછું થાય છે એ ન્યાયે આપણા દેશની હતભાગ્ય બ્હેનો તેનો દાખલો લે અને પોતાનું કમનશીબ ભૂલી જઈને પોતાનું કલ્યાણ કરવા પ્રેરાય. ઝયબ–ઉન–નિસાનું જીવન આપણી આ જમાનાની બ્હેનોના શુષ્ક જીવનને ઘણી રીતે મળતું આવે છે. ઉડવાને પાંખ છે છતાં આપણી ઘણીએ ભગિનીઓ જનસમાજના બંધારણ અને રૂઢી તથા વ્હેમ ઈત્યાદિ મજબૂત સાંકળોથી જકડાઈ ગઈ છે. ઝયબ–ઉન–નિસાને પણ

તેમજ હતું. આ વૃતાંત પરથી બે વાત આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. એક તો આપણી આર્ય સ્ત્રીઓની અર્વાચીન દુર્દશા અને તેમને કેળવણી આપવાથી માણસ જાતની દરેક પ્રવૃતિમાં પુરૂષની બરાબરી તેઓ કરી શકે છે તે. અને બીજી વાત તેમની બુદ્ધિનો વિકાસ ન થવાથી જે દુષ્ટ પરિણામો આપણે જોઇએ છીએ તે* ઘણીવાર એવું બને છે કે અર્વાચીન સમયની જાગૃતીને લીધે આપણી ઘણી બ્હેનો સાહિત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓમાં પડી જગતની ઉન્નતિ કરવામાં પોતાનો પણ ભાગ આપવાને તૈયાર હોય છે પણ તેમને મળતો સૂકો આવકાર અને તેમના તરફ બતાવાતી બેદરકારીને લીધે તેઓ હિંમત હારી જાય છે: અથવા તો નકામાં સ્વપ્નોમાંજ રમણ કરી જીવન વિતાડે છે. આ એક શોચનીય વસ્તુસ્થિતિ છે અને તેને સુધારવાને ત્વરિત પગલાં ભરવાં જોઇએ. છેવટે આવી રીતે સ્ત્રીઓને વિચારવંત, સ્વતંત્ર અને અમુક હકને જવાબદારીવાળા મનુષ્ય જાતિના એક વિભાગ તરિકે નહિ ગણવામાં અન્યાયનો અંશ આવે છે એટલુંજ નહિ પણ પ્રજાકીય કાર્ય કરવાની શક્તિના મ્હોટા કે અર્ધોઅર્ધ ભાગનો ખાલી ને ખોટા રસ્તે વ્યય થાય છે—એટલું ઉમેરવું ગજાકતું નહિ ગણાય.

આત્મ જ્યોત.

આતમ જ્યોત નિહાળો, મસ્તો ! મનને મારો—આતમ.
કુદરતે કલ્પવૃક્ષજ આપ્યું, ફોકટ શીદ ગુમાવો;
નિજરૂપ નીરખી આનંદ પામો, મંદમતિને સુધારો:
એ છે ધર્મ તમારો—આતમ.
પળ–પળ પારખ લાખની જાયે, જ્ઞાન, વિવેક વધારો;
વૈરાગ્યના વનમાં જઈ બેસો, અલખ જોગ જગાવો:
ચિત્ત, યોગસૂત્રે લગાવો—આતમ.
દ્દઢ સંકલ્પ દ્દઢાસન વાળી, દ્દષ્ટિ અવિચળ રાખો;
પ્રણવ જાપ જપો સ્થિરતાથી, દિવ્યનાદ–રસ ચાખો:
ને ભવ ભટકારા ભાગો—આતમ.

રા. આત્મમણિ.

---

* લખવાનો આશય એ નથી કે સ્ત્રીઓએ પુરૂષોની હરિફાઇ કરવી. પણ કહેવાનો હેતુ એજ કે જેમ પુરૂષો દુનિયાદારીની બાબતમાં નામના મેળવે છે તેમ સ્ત્રીઓએ પણ ગૃહકામમાં કુશળતા મેળવી કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવી.

वार्ता प्रसंग.

उजळुं भाग्य !

(અનુવાદક:—રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી.)

(૧)

જયારે શાહ સુજા, ઔરંગઝેબના ભયથી નાસીને આરાકાનના રાજાને ત્યાં ગયો ત્યારે તેની સાથે તેની ત્રણ પુત્રીઓ પણ હતી. આરાકાન નરેશની ઇચ્છા હતી કે–એ ત્રણે શાહજાદીઓને પોતાની પુત્રવધૂઓ બનાવવી; પરન્તુ શાહ સુજા, એ નાના રાજાના મ્હોંમાંથી મ્હોટી વાત સાંભળીને નારાજ થયો. આરાકાનનો રાજા “ સિંદડી બળે પણ વળ ન મૂકે” એવો હતો. તેણે એક પ્રપંચ રચ્યો. બહારથી મીઠું મ્હોં રાખી, તેણે સુજા સાથે મિત્રતા દાખવી. એ મિત્રતાને બહાને એક દિન પિતા અને પુત્રીઓને પોતાની સાથે નદીમાં સહેલ માટે લઈ જઈ, તેઓને જલશાયી કરવાનો ઘેત રચ્યો. શાહ સુજાને એ પ્રપંચની બાતમી મળી ગઈ. ક્રોધિત થઈ, તેણે પોતાની નાની પુત્રી અમીનાને પોતાને હાથેજ નદીમાં ડૂબાડી દીધી. પણ ઈશ્વરે તેને બચાવી. એક માછીની જાળમાં તે જકડાઈ ગઈ અને મજકુર માછીએ તેને બચાવી તેનું પાલન કરવા માંડયું. સુજાએ પોતાની મોટી પુત્રીને બીજી રીતે આપઘાત કરવાની ફર્જ પાડી અને વચલી પુત્રી જ્યારે નદીમાં કૂદી પડી ત્યારે સુજાના એક વિશ્વાસુ નોકર રહમતખાંએ, નદીમાં સુજા ન જાણે તેમ પડીને, તે છોકરીને બચાવી લીધી. ઝુલેખાંની પ્રાણરક્ષા કરીને તેની સાથે તે ક્યાંક પલાયન કરી ગયો. આ ઘટના પછી કાળાન્તરે આરાકાનનો રાજા મરણ પામ્યો; સુજા કયાં ગયો તે જણાયું નહિ અને આરાકાનની ગાદીએ મર્હુમ રાજાનો મોટો પુત્ર બેઠો.

(૨)

અમીનાનો વાલી બુઢ્ઢો માછી એક દિન સવારે પોતાના કામ ઉપરથી પાછો ફરી તેને કહેવા લાગ્યો. “ તિન્ની ! આજ તને શું થયું છે ? હજી લગી કેમ કામે વળગી નથી. ”

વૃદ્ધ પાસે હસતી હસતી જઈ અમીના બોલી: “ આજ મારી જીજી આવી નથી તેથી મેં છુટ્ટી પાળી છે. ”

વૃદ્ધ માછી: " વાહ ! તારી બીજી વળી કોણ છે ? "

એટલામાં પાછળથી એક સ્ત્રીએ આવીને કહ્યું: " હું છું "

પહેલાં તો તે માછી અવાક્ બની પણ પછીથી તેની પાસે જઈને તેને ધારી ધારીને નિરખવા લાગ્યો. કેટલીયે વારે તેણે એ(?)ચિંતો પ્રશ્ન કર્યો: " તું કાંઈ કામ જાણે છે કે ? "

અમીના વચમાંજ બોલી ઉઠી: " બાબા ! મારી સખી કામ નહીં કરી શકે. એને બદલે હું તમને વધારે કામ કરી આપીશ "

માછીએ વિચાર કરીને પૂછ્યું: " તું રહીશ ક્યાં ? "

" અમીના પાસે. બીજે વળી ક્યાં ? "

બુઢ્ઢો ફરી વિચારમાં પડ્યો: આ પીડા વળી ક્યાંથી આવી ?

તેણે ફરીથી પૂછ્યું " ખાઇશ શું ? "

તે સ્ત્રીએ એકદમ જવાબ દીધો. " એની ચિંતા કરશો નહીં ? આ લ્યો. " તેણે તેના તરફ એક મોહોર ફેંકી. અમીનાએ તે લઈને માછીને આપતાં આપતાં કહ્યું: " દિવસ બહુ ચઢી ગયો હવે તમે પાછા કામે જાઓ. "

આ સ્ત્રી કોઈજ નહીં પણ ઝુલેખાં હતી. રહમતખાંએ તેને બચાવ્યા પછી ગુપ્ત વેશે આરાકાને દરબારમાં નોકરી લીધી હતી. ઝુલેખાં પોતાની બહેનની શોધમાં વેશ બદલીને વારંવાર ફરતી હતી. ફરતાં ફરતાં અચાનક જ આ માછીની ઝુંપડી પાસે તે આવી ચઢી હતી.

(૩)

ગ્રીષ્મ ઋતુના પ્રાતઃકાલના પરમ રમણીય સમયે એક નાની નદીને તીરે એક ઝાડની છાયામાં ઝુલેખાં અને અમીના બે બહેનો બેઠી છે, ઝુલેખાં કહેવા લાગી; " ઈશ્વરે આપણા પીદરના મરણ પછી આપણા ઉપર દુઃખજ નાખ્યાં છે. આપણી આગલી શાહી ઝાહોઝલાલી હવે આપણને મળશે નહીં એમ હવે તો નક્કી લાગે છે "

"પ્યારી બહેન, હવે એ ગઇ ગુજરી વાતો ઉપર બળાપો શું કરવા કર્યા કરે છે ? દુનિયામાં રહીને હવે તો જે રસ્તે જવાય તે રસ્તે જવું એમ મેં તો નક્કી કર્યું છે. મને તો અહીં કોઇ વાતે દુઃખ નથી. મને તો દુનિયા પ્યારી લાગે છે. "

ઝુલેખાંએ કહ્યું: છટ્ છટ્ અમીના શું તું એક શાહજાદી નથી ? ક્યાં દિલ્હીનું શાહી તખ્ત અને ક્યાં આ એક માછીની ઝુંપડી ! "

" મારા જેવી એક હલેતી છોકરીને જો ઝુંપડી કે ઝાડની ઘટાની છાયા જ વધુ પસન્દ હોય તો હાલના કટોકટ વખતમાં દિલ્હીના તખ્ત માટે નાહક આંસું સારવાની મને શી જરૂર ? "

ઝુલેખાં નારાજ થઈ બોલીઃ " એ માટે હું તને ઠપકો આપતી નથી પરંતુ અમીના, જરા વિચાર કરી જોવો ઘટે છે. આપણા પ્યારા પીદરને તારા ઉપર વધુ પ્યાર હતો. આથી તેમણે પોતાની આબરૂ બચાવવા પોતાને હાથેજ તને દરિયામાં નાંખી દીધી. એમણે આણેલા તારા મોતને બદલે તારી જિન્દગીને તું બહેતર ના સમજતી. આપણા પીદરને મારી નાંખવામાં આવેલા છે એ ના ભૂલતી. એમના ખૂનનો જો તું બદલો લઇ શકીશ તો આ થોડા દિવસની ચાંદની જેવી જિન્દગીમાં કાંઈક કામ કર્યું ગણાશે.

અમીના ચૂપકીદી ધારણ કરી રહી. તે ભૂલી ગયલી વાતો આજ તેની બહેને પાછી સ્મૃતિપટમાં ચીતરી બતાવી છે. તે વિચાર કરવા લાગી. એકાએક પાછી તે બોલી ઉઠીઃ " બહેન થોડીવાર બેસો. હું હમણાં આવું છું જો મારા વાલી માટે હું ખાવાનું નહિં કરૂં તો તે બિચારા ભૂખે મરી જશે. "

(૪)

અમીનાના હૃદયની નબળાઈ માટે ઝુલેખાંને શોક થયો. તે અત્યન્ત ઉદાસ મુખે ત્યાં બેઠી હતી એટલામાં કોઇનો પગરવ સંભળાયો અને પાછળથી કોઇકે તેની આંખો દબાવી.

ઝુલેખાં એકદમ બૂમ પાડી ઉઠીઃ ' કોણ છે ? ' તેનો અવાજ સાંભળીને તે યુવકે એકદમ પોતાના હાથ લઈ લીધા અને સામે આવીને તે ઉભો રહ્યો. તેણે કહ્યું " આમ કેમ ? તું તિન્ની નથી. "

ઝુલેખાં પોતાનાં વસ્ત્રો સંકોરીને ઉભી થઇ. તેની આંખોમાંથી જાણે અગ્નિ વરસી રહ્યા હતોઃ " તું કોણ છે ? "

યુવકે કહ્યું : " તું નહિ ઓળખે. તિન્ની મને ઓળખે છે, તિન્ની ક્યાં છે ?"

એટલામાં તિન્ની ત્યાં આવી પહોંચી. ઝુલેખાંનો ગુસ્સાથી લાલચોળ થયલો ચહેરો જોઈ તે બોલીઃ " બહેન, તમે એની વાતો ઉપરથી ગુસ્સે થશો નહિ. એ માણસ નથી. એને એક જંગલી જનાવરજ સમજજો. તમારી સાથે એણે કાંઈ અમર્યાદા કરી હશે તો હું હમણાંજ તેની ખબર લઉં છું. દાલિયા ! તેં આ શું કર્યું ? મુરખ, આવો બેશરમ ક્યાંથી ? "

દાલિયાઃ " મેં શું કર્યું છે વળી ? કાંઈ નથી કર્યું. ફક્ત આંખો દબાવી હતી. મેં જાણ્યું કે એ તિન્ની છે. "

તિન્ની ક્રોધ કરતી બોલીઃ " વળી પાછી નાને મ્હોંયે મોટી વાત કરી ? હવે તું બહુ નઠોર ને લાજ વિનાનો બની ગયો છે ? તિન્નીની આંખો પણ પહેલાં તેં વળી ક્યારે દાબી'તી ? "

યુવકઃ " આજ સુધી આંખ મીંચવા કાંઈ કારણ જોયું નહોતું. આજેજ પહેલો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. પણ તેમ કરતાં આજ મને ભારી પડી ગયો ! " ઝુલેખાં, દાલિયાને ચુપ રહેવા આંગળીથી ઇશારત કરી મંદ હાસ્ય કરવા લાગી.

અમીના: "તું બહુજ બેવકુફ છે. શાહઝાદિયો પાસે તું રહેવા લાયકજ નથી. હવે તને અદબ, કાયદા વગેરેની તાલિમ આપવી જોઇશે. જો, આવી રીતે સલામ કર."

અમીનાએ શિર ઝુકાવીને ઝુલેખાંને વંદન કર્યું. દાલિયાએ ઘણી મહેનતે તેની નકલ કરી બતાવી. અમીનાએ પાછળ હઠીને ફરીથી નીચે નમીને સલામ કરવા કહ્યું. યુવકે ફરીથી તેમ કર્યું, અમીના તેને ઝુંપડી પાસે લઇ જઇ બોલી "અંદર ચાલ" અંદર ગયા પછી "જા દેવતા સળગાવ હું આવું છું" એમ કહી અમીનાએ બારણાં બંધ કરી દીધાં.

ઝુલેખાં પાસે બેસીને અમીના કહેવા લાગી "બહેન, અહીંના લોક બધાએ આના જેવા અનાડી હોય છે. હું તો એનાથી હેરાન હેરાન થઇ ગઇ છું."

અમીનાની રીતભાતથી તો તે હેરાન થતી હોય એમ જરાકે લાગતું નહતું. ઝુલેખાંએ કહ્યું: "સાચું કહું છું અમીના કે તારી આ રીત મને જરાકે પસંદ નથી. આ જંગલી આદમીની શી મગદૂર કે એ તારા શરીરને હાથ લગાડે!"

અમીના: "ખરૂં છે બહેન, જો આજ કોઇ શાહઝાદો કે નવાબઝાદો આવી બેઅદબીથી મારી સાથે વર્ત્યો હોત તો હું જરૂર તેનું ઘણુંજ અપમાન કરત."

ઝુલેખાં: "સાચું કહેજે અમીના, તું કહેતી હતી કે-મને તો દુનિયા ખારી લાગે છે, તો તે શબ્દો સાથે આ જંગલીને કાંઇ લાગેવળગે છે કે?"

"સાચું કહું, બહેન? આ સાદા સુદા દાલિયાની બહુ ઉપકાર વશ છું, મારે માટે એ ફુલ તોડી લાવે છે. મારે માટે તાજો મેવો લાવે છે. મારી સુવાની જગ્યા સાફસુફ કરી આપે છે અને જે કોઇ કામ માટે હું તેને બોલાવું છું તે માટે તે એક કુતરાની પેઠે ચપળતાથી મારી પાસે આવીને હાજર થાય છે. કદિ હું એને દમદાટી દઉંછું તો તે હસી પડે છે અથવા તો કોઇવાર રોઇ પડે છે. એને કદિ બે ચાર થપ્પડ લગાવી દેવામાં આવે છે તો તે ખુશી થઇને કુદકારા મારવા મંડી જાય છે, એની હું બધી રીતે અજમાયશ કરી ચુકી છું. અત્યારે એને હું અંદર બંધ કરી આવી છું પણ જો તમે જઇને જોશો તો તે દેવતા ફુંકતો હશે. હું આવી રીતે એના જંગલીપણાથી હેરાન થઇ ગઇ છું!"

ઝુલેખાં કહેવા લાગી: "એનું જંગલીપણું તજાવવા હું કોશિષ કરીશ."

"નહીં બહેન, એને તમે કશું કહેશો નહીં" અમીનાએ કહ્યું. આ વાત તેણે એવી રીતે કહી કે જાણે દાલિયા તેનો મૃગશિશુ છે અને બીજાઓને જોઇને તે જંગલમાં નાસી જાય છે.

એટલામાં માછીએ આવીને કહ્યું: "તિન્ની, આજ દાલિયા નથી આવ્યો શું?"

"આવ્યો તો છે !"

"ક્યાં છે ?"

"બહુ ત્રાસ આપતો હતો. હું એને ઓરડામાં પુરીને આવી છું."

બુઢ્ઢાએ વિચાર કરીને કહ્યું: "કદિ જો એ ત્રાસ આપતો હોય તો એના ઉપર નારાજ થઇશ નહીં. નાની ઉમ્રમાં બધાંયે એવાંજ તોફાની હોય છે. પહેલાં તું પણ એવીજ હોઇશ. આથી તેના તરફ કઠણાઇ ન બતાવતી. દાલિયાએ કાલે એક મહોર આપીને ત્રણ કેરીઓ વેચાતી લીધી હતી."

"એમાં શું થઇ ગયું ? કેરીઓ લીધા વિના પણ એની પાસેથી હમણાં બે મહોર અપાવીશ."

પોતાની પાલિતા કન્યાની નાની વયમાં પણ આવી ચાલાકી જોઇને, વૃદ્ધ માછી ખુશી થયો અને તિન્નીના મસ્તક ઉપર તે પ્યારથી પોતાનો હાથ ફેરવવા લાગ્યો.

* * * * *

દાલિયા હવે આવજા કરે છે તેથી ઝુલેખાં સંકોચ પામતી નથી. આનું કારણ એ હતું કે દાલિયાની પ્રકૃતિજ કાંઇ એવી હતી કે તેનું હૃદય સરલ હોવાથી શાહઝાદિયો જેવી લુમાખી યુવતીઓ પાસે જતાં પણ તેને સંકોચ થતો નહતો. તે હસમુખો, કૌતુકપ્રિય અને સીદ્ધા સ્વભાવનો હતો. સર્વ અવસ્થાઓમાં તે નિડર રહેતો, ઘણીવાર આખી રાતોની રાતો તે સઘન અરણ્યમાં, કે પર્વતોના શિખરો ઉપર ચઢીને ફર્યા કરતો હતો. એક દિન પ્રાતઃકાલે દાલિયાનો હાથ ઝાલીને ઝુલેખાં કહેવા લાગી. "દાલિયા, આ દેશનો રાજા તું મને બનાવીશ ?"

"હા. શા માટે ન બનાવું ? પણ કહો તો ખરાં કે તમારે તેનું શું કામ છે ?"

"મારી પાસે ઝેર પાયલું એક ખંજર છે. હું રાજાની છાતીમાં તે ઘોંચવા માગું છું."

ઝુલેખાની વાત સાંભળીને દાલિયાને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. ઝુલેખાંની હિંસાપૂર્ણ આકૃતિ દેખીને તે ડરી ગયો. આવી રહસ્યપૂર્ણ વાત તેણે કદી સાંભળી નહતી. શાહઝાદીએ નક્કી આ મશ્કરી કરી હશે કે ખરૂં કહ્યું હશે તે તે સમજી શક્યો નહીં. જો રાજા દુર્ભાગ્યવશાત્ અત્યારે અહીં હોય તો ઝુલેખાં શું તેને ખંજર મારે ?

(૫)

ઉપરની ઘટના પછી બે દિન વીતતાં રહેમતખાંએ ઝુલેખાં ઉપર એક ચિઠ્ઠી લખી મોકલી. "આરાકાનના નવીન મહારાજાએ માછીના ઝુંપડામાં રહેતી

બે બહેનોને છુપાઇને જોઇ છે અને અમીના ઉપર તે પ્રસન્ન થઈ તેને મહારાણી બનાવવા ચાહે છે. થોડાક વખતમાં તે તેને રાજમહેલમાં બોલાવશે. બદલો લેવાનો આના કરતાં બીજો કોઈ સારો અવસર મળશે નહીં."

પત્ર વાંચી ઝુલેખાંએ દૃઢતાથી અમીનાનો હાથ પકડી કહ્યુંઃ "ઇશ્વરની ઇચ્છા અહીં ચોખ્ખી જણાઈ આવે છે. અમીના, હવે નાહાની ના કર. હવે તારા જીવનની ફર્જ અદા કર. છોકરમત છોડી દે."

એટલામાં દાલિયા આઘે ઉભેલો જણાયો. અમીનાએ જોયું કે તે ઉભો ઉભો તેના તરફ જોઇને હસ્યા કરતો હતો.

દાલિયાના હાસ્યથી અભિમાન આણીને અમીના કહેવા લાગીઃ "જાણતો નથી, દાલિયા! હું આજ મહારાણી બનવા જાઉં છું તે?"

દાલિયાએ હસતાં હસતાં કહ્યુંઃ બહુ વખત માટે તો નહીંને? અમિના પીડિત અને વિસ્મિત ચિત્તે વિચારવા લાગીઃ "આ જંગલી હરણ સાથે માણસ જેવું વર્તન રાખવું એ મારી ભૂલ છે."

પણ ફરીથી દાલિયા તરફ નજર ગયા પછી તે બોલીઃ "દાલિયા, શું રાજાને માર્યા પછી, હું પાછી આવીને તને મળી શકીશ નહીં?"

(૬)

વાજતે ગાજતે હાથી, ઘોડા અને સેનાનીઓના પાયદળ સાથે બહુ મૂલ્ય પાલખીઓમાં બેસાડીને બે બહેનોને રાજ મહેલમાં આણવામાં આવી.

અમીના ઝુલેખાં પાસેથી ખંજર લઇને તેને નિહાળી નિહાળીને જોવા લાગી. તેની ધારની તપાસ કર્યા પછી, તેણે તેને ચામડાના મ્યાનમાં મુક્યું અને પોતાના બદનમાં તે છુપાવી દીધું. અમીનાની અત્યંત ઇચ્છા હતી કે--મૃત્યુ-યાત્રા પહેલાં એકવાર દાલિયાને મળી લેવાય તો સારૂં પણ દાલિયાનો પત્તો નહતો. કાલ સાયંકાલથી દાલિયા ઝુંપડી આગળ દેખાયોજ નહતો. દાલિયા કાલે હસતો હતો તે શું અમીનાના અભિમાનની સળગતી જ્વાલાની દરકાર નહીં કરવાનું સૂચવતો હતો?

ગેરથી પાલખી ઉપર ચઢતા પહેલાં અમીનાએ પોતાના બચપણના આશ્રયદાતા તરફ અશ્રુભરી આંખોથી જોયું. રોતાં રોતાં માછીનો હાથ પકડીને અમીના કહેવા લાગીઃ "બુઢ્ઢા બાપા, હું જાઉં છું પણ તિન્ની નહીં હોય ત્યારે તમારૂં ઘર કોણ સંભાળશે?" માછીએ બાળકની પેઠે રડવા માંડ્યું. અમીના બોલી "બાપા, જો દાલિયા આવે તો આ વીંટી તેને આપજો અને મારૂં નામ દઇને કહેજો કે અમીના જતી વખત આપી ગઈ છે."

પાલખી રાજમહેલની અંદર લેવામાં આવ્યા પછી, બન્ને બહેનો તેમાંથી ઉતરીને મહેલમાં ગઇ. અમીનાના મ્હોં ઉપર આજ હસવું જણાતું નથી;

આંખોમાં આંસુ પણ નથી. ઝુલેખાંનું મ્હોં ફીકકું પડી ગયું છે. જ્યાં સુધી કર્તવ્ય ક્ષેત્ર દૂર હતું ત્યાં સુધી ઉત્સાહની તીવ્રતા હતી. હવે ઝુલેખાં કંપિત હૃદયે અમીનાને ગળે હાથ નાંખી બોલી: "આજ આ ખીલેલા ગુલાબને કઈ ખૂનની નદીમાં વહેવરાવવા લઈ ચાલી છું ?"

પણ હવે વિચારનો અવકાશ નહતો. પરિચારિકાઓ બન્ને બહેનોને રાજા બેઠો હતો તે ખંડમાં લઈ જવા આવી પહોંચી. બારણા પાસે જઈ અમીના થોડીકવાર સુધી ઉભી રહી અને બોલી "બહેન !"

ઝુલેખાં તરતજ તેને કંઠે વળગી પડી.

અન્તે બન્ને બહેનો એ ખંડમાં ગઇ. રાજા રાજશાહી ઠાઠમાઠ સાથે એક રત્નજડિત સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. અમીના લજ્જાળુતાથી બારણામાંજ ખમચીને ઉભી રહી પરન્તુ ઝુલેખાં આગળ વધી અને રાજા પાસે જતાં તો તે એકાએક બોલી ઉઠી "દાલિયા !"

અમીના આ આશ્ચર્યમય દૃશ્ય જોઇને, ઉભી હતી ત્યાંજ મૂર્છિત થઇ ગઈ.

ચેતન આવતાં અમીના ઝુલેખાં તરફ અને ઝુલેખાં દાલિયા તરફ જોવા લાગી. દાલિયા બન્નેનો મનોગતભાવ સમજીને બોલી ઉઠયો: "હા, હું તેજ દાલિયા છું ! હુંજ તમારા ચુલામાંનો દેવતા ફુંકતો હતો !"

અમીનાથી હવે હસી પડયા સિવાય રહેવાયું નહીં.[1]

"સૌથી ભપકાદાર મકાનો સેંટપીટર્સબર્ગમાં છે.
સૌથી શોભાયમાન મહોલ્લા બર્લિનમાં છે.
સૌથી સુન્દર ચૉક ડબ્લિનમાં છે.
સૌથી ખુબસુરત દેખાવ બર્નની આસપાસ છે.
સૌથી વધારે વસ્તીવાળું (યુરોપમાં) શહેર લંડન છે.
સૌથી ઓછી વસ્તીવાળું (,,) શહેર ક્રિશ્ચિયાનિયા છે.
સૌથી સરસ આરસ ઇટાલીમાંથી નીકળે છે.
સૌથી સરસ રૂપું જર્મનીમાંથી નીકળે છે.
સૌથી સરસ લોખંડ સ્વીડનમાંથી નીકળે છે.
સૌથી સરસ કલ્લાઇ ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળે છે.
સૌથી સરસ રેશમ ફ્રાન્સમાં નીપજે છે.
સૌથી સરસ ફીત બેલ્જીયમમાં તૈયાર થાય છે.
આયર્લાંડમાં બળતણ માટે એક જાતની સૂકી માટી વપરાય છે.
લાપ્લાંડમાં કાળી બીલાડીઓ પૂજાય છે !
તુર્કસ્તાનમાં બગલાં પૂજાય છે !" (દરિયાપારના દેશોની વાતો.)

---

૧ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાકુરની એક વાર્તાનો હિન્દી ઉપરથી અનુવાદ.

अवतरण.

केळवणी अने शिक्षणनुं पद्धति तत्व.

અમે આશા રાખીએ છીએ, કે ન્હાનાં બાળકોને એટલાં થકવવામાં નહિ આવે, કે તેઓ ન્હાનપણમાંજ ઘરડાં બની જાય. માનસિક વિકાસ કરવા જતાં તેમનાં માથાં અને પેટ મોટાં, તથા હાથ અને પગ ન્હાના બની જાય, એવું થવું જોઇએ નહિ.

આ મહત્વના વિષય ઉપર કેટલીક સાધારણ વાતો કહેવાની પણ અત્યાર સુધી જરૂર રહેલી જણાય છે.

સાર્વજનિક ફરજિયાત કેળવણીની હવે સર્વત્ર હિમાયત કરવામાં આવે છે, કે જેથી દરેક બાળકને વાસ્તે જ્ઞાનનો દરવાજો ખુલ્લો થાય. જોકે એ સંબંધી નિયમ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવે છે, તોપણ એ રાજ્યની પોતાની ન્હાનામાં ન્હાની અને ગરીબમાં ગરીબ પ્રજા તરફની ફરજ છે. કેળવણી વગર પ્રજાજનો પોતાનાં ધર્મપુસ્તકો વાંચી શકે નહિ; તે વગર તેઓ હિસાબ રાખી શકે નહિ; અને તે વગર ગેરહાજર મિત્રો તથા સંબંધીઓ તરફના સ્નેહને પણ જીવન્ત રાખી શકાય નહિ. કેળવણીથીજ સ્વર્ગની, દુનિયાની, અને મોટા મંડળની શરૂઆત થાય છે.

જો સમાજને આ વાત આવશ્યક લાગે, અને રાજ્ય તેને સંમતિ આપે, તથા ફરજિયાત કાયદો લાગુ થાય, તો જે બાળકોને ખાવાનું મળે તેમ ન હોય, તેમને ખાવાનું આપવાની વ્યવસ્થા પણ થવી જોઇએ, પછી ભલે તે વ્યવસ્થા કાંતો મ્યુનિસિપાલિટીઓ કરે, અથવા સ્કૂલબોર્ડના પ્રાંતો કરે. આ સ્વીકાર્યા વગર છુટકો નથી. સિદ્ધાંત એ છે, કે દરેક બાળક, ઘરનું ગમે તેટલું ગરીબ હોય, તોપણ દેશની અંદર એક રીતે પોતાના ઘરમાં છે, અને તેને સારો તથા નિર્દોષ માનસિક ખોરાક મેળવવાનો હક છે, અને મગજને આધાર આપવા સારૂ નિયમિત શારીરિક ખોરાક પર પણ તેનો હક્ક થાય છે. કયાં બાળકોને ખાવાનું આપવું, અને કયાંને ન આપવું, તે ચોક્કસ ઠરાવવાનું કામ ફરજિયાત કરનારાઓનું છે.

કેળવણી ફરજિયાત કરવાથી, જે ન્હાનાં શરીરો અને મનોની એ વિષયમાં અત્યાર સુધી અવગણના થયેલ છે, તેમને આઘાત થવાનો સંભવ છે, એ ભૂલવું ઘટતું નથી. ભાર નક્કી કરવામાં તેને ઉપાડનાર પીઠનું ગજું વિચા-

રવું જોઈએ. જે બાળકોનાં કુટુંબોમાં સેંકડો વરસથી અજ્ઞાન ચાલ્યું આવતું હોય, તેમનાં મગજ કેળવાયેલાં માબાપનાં બાળકો કરતાં જુદાં હોય છે. શરૂઆતમાં જ્ઞાન બને તેટલું સરલ કરીને આપવું જોઇએ. ચિત્રો અને કિંડરગાર્ટનનાં સાધનોનો જેમ વધારે ઉપયોગ થાય તેમ વધારે સારૂં. નરમાશની આંખ અને વ્યવસ્થાની નીચે શક્તિઓ વિકસિત થવી જોઇએ; અને મંદતા તથા જડતાને દોષ ન ગણતાં વિકાસની આવશ્યક સ્થિતિરૂપ સમજવાં જોઇએ. કેટલાંક બીજ એવાં હોય છે, કે જેને જમીનમાંથી બહાર નિકળતાં એક કરતાં વધારે ઉન્હાળાની જરૂર પડે છે. ગતિની મંદતા માનસિક તાડનથી મટે તેવી નથી.

સેંકડો વરસથી ચાલતા આવેલા અજ્ઞાનને લીધે મગજ એવું બની જાય છે, કે તેને જ્ઞાન ભારરૂપ લાગે છે, અને તે માટે પ્રયાસ કરતાં પરસેવો છૂટે છે. તેટલા માટે, જે જડ બાળકો ભણતાં નથી, તેમનો કેળવણીના સવાલમાં વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે; અને હુશિયાર બાળકો તો પોતે પોતાની સંભાળ લઈ શકશે. કદાચ શરૂઆતમાં જડ જણાતાં બાળકો આગળ ઉપર સારૂં પાણી પણ બતાવી શકે. પણ જો તેમની સાથે સોટીથીજ કામ લેવામાં આવે, તો અંદર રહેલ બીજનો નાશ થવાનો સંભવ છે.

એવો પણ ભય છે, કે જો ફરજિયાત કાયદાનો દુરુપયોગ થાય, તો કેળવણીથી પ્રજા સંસ્કારી થવાને બદલે ઉલટી પીડિત થાય. પરાણે કેળવેલી પ્રજા પોતાને મળેલા લાભને વાસ્તે સ્ટેટનો ઉપકાર માનશે, એમ માની બેસવાનું નથી. જેને જેને તેથી હાનિ થઈ હશે, તેઓ ભવિષ્યના સમાજમાં હાનિકારક નિવડવાનો સંભવ છે. શેક્સપિયરના નાટકમાં કાલીબાન પોતાના ભાષાજ્ઞાનનો ઉપયોગ શાપ આપવામાં કરે છે.

બાળકોને હુશિયાર બનાવવા માટે કોઈ પણ શિક્ષકને વધારે પગાર મળવો જોઇએ નહીં. હુશિયાર બાળકો પોતાની મેળે બહાર પડયા વગર રહેશે નહીં. જો સ્પર્ધા અને હરીફાઇથી તેમને બલાત્કારે કામ કરવું પડ્યું હશે, તો ઘણી વાર તેમનાં તન તથા મનને હાનિ થશે, અને તેઓ વહેલા મરણ પામશે. માત્ર વિદ્યા કંઇ વાસ્તવિક શક્તિ નથી. મગજને તે વાસ્તે ભૂખ લાગી હોય, અને તેને શક્તિ તથા ઉપયોગના રૂપમાં ફેરવવાને તે ઉત્સુક હોય, તે સિવાય લાંબે વખતે તે તેને ભારરૂપ થઇ પડે છે. શાળામાં માયાળુપણાનું પ્રાધાન્ય રહેવું જોઇએ; જડતા પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકે, અને પોતાના તરફ હસી શકે, એવા ખુશમિજાજનું વાતાવરણ જોઇએ; ન્હાની શક્તિઓને ઘટે તેવાં ન્હાનાં કામ સોંપવાની કુશળતા જોઇએ; દૃષ્ટાંત અને ઉદાહરણથી બંધ શક્તિઓને ખુલ્લી કરવી જોઇએ; તથા જડતા ઓછી જડ દેખાય, ત્યારે તેની

તારીફ થવી જોઇએ. જો બધાં બાળકોને પરાણે વીસમી સદીના પ્રકાશનો લાભ આપવો હોય, તો એવે ધોરણે કામ લેવું જોઇએ.

શરીરને વાસ્તે પોષણ તથા મનને વાસ્તે પચે તેવો ખોરાક, એમાં બધી વાત આવી જાય છે. તાજી હવા, કસરત, અને નિયમિત પંક્તિઓમાં ચાલવું, એ આવશ્યક બાબતો છે. કોઇક પ્રકારના લશ્કરી મંડળમાં દાખલ થવામાં બાળકને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું જેવું ભાન થાય છે, તેવું બીજી થોડીજ રીતે થઇ શકે છે. તેથી તેને ક્રમ અને અધીનતાનું પહેલું દર્શન થાય છે, અને એવું લાગે છે, કે બાળકો પણ મહત્ત્વનાં છે, અને તેઓ પણ જીતની તૈયારીઓ કરી શકે છે: નિયમિત માનવ જીવનને વાસ્તે એ પ્રકારની બાલ્યાવસ્થા માત્ર પાઠ શીખવાના કરતાં બહેતર તૈયારી છે; અને ન્હાના અવયવો જ્યારે બરાબર કસાય છે, ત્યારે ઉપલી અનિશ્ચિત શક્તિઓ પણ વધારે ચોકસાઇથી કામ કરવા લાગે છે.

નહીં મારવાથી બાળક બગડે છે, એ વાત ગંભીર વિચાર વગર બાજુએ મૂકવા જેવી નથી; પણ સજામાંથી સખ્તાઈ અથવા દ્વેષનું તત્ત્વ દૂર કરવું જોઇએ. કેટલેક પ્રસંગે સજા કર્યા વગર ચાલે તેમ નથી. પણ જો તે જારી રહે, તો બાળક જડ બને છે; અને એ દેખાવ જોનાર અથવા જાણનાર શાળા પણ તેથી ઉતરી જાય છે. પણ એ વિષયમાં એક સાદો નિયમ છે. કોઇ પણ બાળકને માથા ઉપર, કે કાન ઉપર, કે બરડાની કરોડ ઉપર, કે હાથ ઉપર કદાપિ મારવું જોઈએ નહિ. હાથ ઉપર નેતરના ફટકા મારવા, એ જંગલીપણું છે; અને કોઈ વાર તેથી આખી જિંદગી સુધી નુકસાન થાય છે. કાન ઉપર મારવું, એ આંખ ઉપર મારવાના જેવું ભયંકર અને દુષ્ટ કૃત્ય છે. કુદરતે માણસને એવા ભાગો આપ્યા છે, કે જેના ઉપર તેની ભવિષ્યની તનદુરસ્તીને હાનિ કર્યા સિવાય પ્રહાર થઈ શકે. પણ હાથ ઉપર ઘા કરવા, અને વેઢાને પાડવા: એ કામ તો ઉત્તર અમેરિકાના ઇંડિયનોને લાયક છે. જે દૈવી કલાએ દૈવી હાથની મૂર્તિ તરીકે માણસની લાગણીવાળી આંગળીઓ બનાવી છે, તે વિચારતાં જણાશે, કે એવી રાક્ષસી સજા કરનારાઓને પોતાને સજા થવી જોઇએ. બાલકના શરીરની અંદર જે અવયવમાં ખાસ વેદના અને નુકસાનનો સંભવ હોય, તે પર હુમલો કરનાર શિક્ષકે ન્હાનાં બાળકોના સહવાસનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, અને માણસોના જંગલમાં જઈને જુદો ધંધો શોધવો જોઇએ.

કોઇ પણ નિશાળ ખરેખરી શાળા થઈ શકે, તે સારૂ રમત ખરી રમત રહેવી જોઈએ, અને સ્વતંત્રતા ખરી સ્વતંત્રતા હોવી જોઇએ. હાલની પદ્ધતિઓ એ નિયમનો નબળી શિખ સુધી ભંગ કરે છે. સાંજે પાઠ કરવાની ટેવ કિશોર આંખો ઉપર ઘરડી ચિંતાને સવારી કરાવે છે, તે બાળકના પાણીને નષ્ટ તથા

કલુષિત કરે છે. જ્યારે નિશાળ સાંઝે પાંચ વાગ્યે બંધ થાય, ત્યારે તેની ચોપડીઓ બાંધી દેવી જોઇએ, અને બીજા દિવસના પ્રભાત સુધી ઉઘાડવી ન જોઇએ. સ્વીડિશ ભાષામાં એવી એક કહેવત છે, કે “ શિયાળાની રાત્રિઓમાં ઘણું પાકે છે.” વિદ્યાની પાચનક્રિયા ત્યારે ચાલે છે, અને ભણાયલી વાતો અનિચ્છક શક્તિઓને સુપ્રત થતાં મનનો ભાગ બની જાય છે. પણ આખો દિવસ ભણવાના ઉન્હાળા અને તાપમાં થાક અને કાયરપણું પરિણમે છે. ન્હાનાં બાળકો અને ખીલતાં તરુણ સ્ત્રીપુરુષો આજકાલ એમનાં માબાપનાં જેવાંજ નિસ્તેજ અને સચિંત દેખાય છે, એ સ્થિતિનું એક મુખ્ય કારણ ચાલતી ભણતરની પદ્ધતિ છે. આખી પ્રજાને સાંઝે પાઠ કરવાની ટેવ પડશે, તો દેશનાં બળની અને બુદ્ધિની શી દશા થશે, તે કહેવાતું નથી. બુદ્ધિમાન બાળકો તેથી જડ થાય છે, અન્તેતન તથા મનનો અકાલે ક્ષય થવા લાગે છે. મનના ઉપર દબાણ અને જુલ્મ થાય, તે કરતાં તો તેને સાદામાં સાદું શિક્ષણ મળે, તેજ વધારે સારૂં. અતિશય દબાણથી દરેક વસ્તુ ઘટે છે, અને વિકૃત થાય છે.[1]

“ આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ જંગલ રૂશિયામાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ બળતા પ્હાડ આઇસ્લાંડમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ કોતર નોર્વેમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ સરોવર સ્વીડનમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ નહેરો હોલેન્ડમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ નદીઓ હુંગરીમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ શહેર જર્મનીમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ કબરસ્તાન તુર્કસ્તાનમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ મહેલ ઇટાલીમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી વિશેષ કારખાનાં ઇંગ્લાંડમાં છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી ફળદ્રુપ દેશ હુંગરી છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી ઉજ્જડ દેશ હોલાન્ડ છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી ગરમ દેશ માલ્ટા છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી ઠંડો દેશ આઇસલાન્ડ છે.
આખા યુરોપમાં સૌથી પહાડી પ્રદેશ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ છે.
ઘણામાં ઘણું સોનું હુંગરીમાંથી નીકળે છે.
ઘણામાં ઘણું મીઠું ઑસ્ટ્રિયન પોલાન્ડમાં થાય છે.”

(દરિયાપારના દેશોની વાતો.)

---

૧ બ્રિટિશ અને હિન્દી વિક્રમમાંથી તા. ૧૭-૬-૧૭.

ગણીશ્રી ક્ષમાકલ્યાણજી કૃત પ્રશ્નોત્તર-સાર્ધ શતકમાંથી ઉદ્ધરિત સાર.

લે. સદ્દગુણાનુરાગી મુનિશ્રી કર્પૂરવિજયજી.

૧ પ્રશ્ન—તીર્થંકર ભગવાન દેશના દેતી વખતે કેવા આસને બેસે છે?

ઉત્તર—જિન મંદિરાદિકમાં દેખાતા પદ્માસને બેસી પ્રભુ દેશના દેય છે એમ કેટલાએક આચાર્યો કહે છે પરંતુ એ લોકવ્યવહાર છે. ખરી રીતે જોતાં તો ભગવાન પાદ પીઠ ઉપર બંને ચરણ (પગ) સ્થાપિને સિંહાસન ઉપર બેઠા છતાં યોગમુદ્રાવડે બંને હાથ ધારીને દેશના દે છે અને તેથીજ તેને અનુસારે આચાર્યો પણ પ્રાયઃ આ યોગમુદ્રાવડેજ વ્યાખ્યાન કરે છે. કેવળ તે આચાર્યો મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) ધારણ કરે છે એટલું વિશેષ.

૨ પ્રશ્ન—ભગવાન દેશનારંભે કોને પ્રણામ કરે છે?

ઉત્તર—ચતુર્વિધ સંઘરૂપ તિર્થને પોતે પ્રણામ કરીને, સહુકોઈ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી જાય એવી સાધારણ ભાષાવડે, પ્રભુ જોજન ગામી દેશના દે છે.

૩ પ્રશ્ન—દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે ભગવાન કોને પ્રણામ કરે છે?

ઉ૦—સિદ્ધ ભગવન્તોને. કેમકે તેઓજ તેમને તે વખતે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે.

૪ પ્રશ્ન—વીર પ્રભુની પ્રથમ દેશનામાં કોઇ પ્રતિબોધ પામેલ નથી તો તેમાં ચતુર્વિધ દેવતાઓજ આવેલા? કે મનુષ્યો અને તિર્યંચો પણ આવેલા?

ઉ૦—સર્વે સુરનર તિર્યંચો આવેલા. કેવળ દેવતાઓજ આવેલા એમ નહિ. આવો અભિપ્રાય કંઇક સ્થળે હોવાનો જોવામાં આવે છે પરંતુ આવશ્યક બૃહત વૃત્તિના અભિપ્રાયે તો કેવળ ચાર નિકાયના દેવતાઓજ આવેલા કહેવાય છે.

૫ પ્રશ્ન—ભગવતના વંદન માટે આવેલા દેવોનાં સમગ્ર સમવસરણમાં ભૂમિને લાગ્યાં રહે છે કે અણલાગ્યાં રહે છે?

ઉ૦—દેવ વિમાનો ભૂમિને અણલાગ્યાંજ રહે છે.

૬ પ્રશ્ન—સમવસરણમાં કેવળીઓ ભગવંતને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા દઇને મહ તીર્થાય ' એમ કહીને બેસે છે તેમાં 'તીર્થ' શબ્દવડે પ્રથમ ગણધર કે ચતુર્વિધ સંઘાદિ સમજવો?

ઉ૦—પ્રથમ ગણધરજ સમજવો. બૃહત્ કલ્પવૃત્તિમાં મલયગિરિજીએ એજ રીતે ખુલાસો કરેલો છે. અને એ રીતે કેવળી ભગવંતો પ્રથમ ગણધરને વચન વડે નમસ્કાર કરે છે.

૭ પ્રશ્ન—સમવસરણમાં ગણધર કેવળી પ્રમુખ કઈ રીતે બેસે છે અને કોણ કોણ ઉભા ઉભાજ પ્રભુની દેશના સાંભળે છે ?

ઉ૦—તીર્થંકર ભગવાન ચૈત્યવૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વ સન્મુખ સિંહાસન મધ્યે બેસે છે, અને જે ત્રણ દિશામાં પ્રભુનું મુખ થતું નથી તે દરેક દિશામાં સિંહાસન ચામર છત્ર અને ધર્મચક્રવડે અલંકૃત તીર્થંકર જેવાજ પ્રતિબિંબો દેવકૃત રહે છે-દેવતાઓ સ્થાપે છે. તેથી સર્વ લોકો જાણે છે કે ભગવાન અમારી સામેજ દેશના દે છે. પ્રભુના અતિશયથી તે બિંબો બરાબર પ્રભુ જેવાજ દેખાય છે. ભગવતનાં ચરણ પાસે ઓછામાં ઓછો એક ગણધર (સહુથી વડેરા કે બીજો; પણ ઘણું કરીને વડેરોજ) હાજર હોય છે. તે પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરી અગ્નિકોણમાં પ્રભુની નજદીક પ્રભુને પ્રણામ કરીને બેસે છે. બાકીના ગણધરો પણ એજ રીતે પ્રભુને પ્રણમી, વડેરા ગણધરની પછવાડે અને પડખે બેસે છે. ગણધર મહારાજ બેઠા પછી કેવળીઓ પૂર્વદ્વારે પ્રવેશ કરી પ્રભુને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા દઈને અને 'નમહ તીર્થાય' એમ વચનથી તીર્થરૂપ પ્રથમ ગણધરને પ્રણામ કરીને બધા ગણધરોની પાછળ અગ્નિકોણમાં બેસે છે. પછી મન પર્યવ જ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદ-દશ અને નવ પૂર્વધારી, અને આમર્ષૌષધિ પ્રમુખ વિવિધ લબ્ધિધારી; મુનિજનો પૂર્વદ્વારે પ્રવેશ કરીને ભગવંતને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરીને તેમજ તીર્થને, ગણધરોને તથા કેવળીઓને નમસ્કાર એમ કહીને કેવળીની પુંઠે બેસે છે. બાકીના સાધુઓ પણ એજ રીતે અને વિશેષમાં અતિશય જ્ઞાનીઓને નમસ્કાર એમ બોલીને તેમની પછવાડે બેસે છે. એમ મન પર્યવ જ્ઞાની પ્રમુખ પણ નમતા છતા સ્વસ્વસ્થાને જાય છે. વળી વિમાનિક દેવીઓ પૂર્વદ્વારે પ્રવેશ કરીને પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને અને તીર્થને તથા સર્વ સાધુ જનોને નમસ્કાર એમ બોલીને સામાન્ય સાધુની પછવાડે ઉભી રહે છે બેસતી નથી. એવીજ રીતે સાધ્વીઓ પણ પૂર્વદ્વારે પ્રવેશી બધું ઉચિત કરીને વૈમાનિક દેવીઓની પછવાડે ઉભી રહે છે. અને ભવનપતિ જ્યોતિષ્ક અને વ્યન્તર દેવીઓ દક્ષિણદ્વારે પેસીને, ઉચિત સાચવી, નૈરૃત્ય કોણમાં યથાક્રમે ઉભી રહે છે. વળી ભવનપતિ જ્યોતિષ્ક અને વાનવ્યંતર દેવો ભગવંતનો વિનય સાચવી ક્રમસર પછવાડે વાવ્ય કોણમાં રહે છે તથા વૈમાનિક દેવો અને મનુષ્યો તેમાં મનુષ્યની સ્ત્રીઓ પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈ તીર્થંકરાદિકને પ્રણામ કરીને ઈશાન કોણમાં ક્રમસર ગોઠવાઈ રહે છે. વળી જે પરિવાર જે દેવને કે મનુષ્યને અનુસરી સાથે આવેલ હોય તે તેનીજ પાસે રહે છે. અહીં એટલો વિશેષ સમજવાનો છે કે આવશ્યક સૂત્રના મૂળ ટીકાકારે તેને દેવ મનુષ્ય અને મનુષ્યની સ્ત્રીના સ્થાનકે બેઠક આપી સ્પષ્ટાકારમાં ઉલ્લેખ કરેલો નથીજ. તેમનું સ્થાન માત્ર જણાવેલું છે. પરન્તુ પૂર્વ આચાર્યોના ઉપદેશથી આલેખાયલા પાટી પ્રમુ-

અમાંના ચિત્રકર્મના બળે સઘળીજ દેવીઓ બેસી જતી નથી, અર્થાત ઉભ રહે છે. બેસીને દેશના સાંભળે છે એમ કેટલાએક આચાર્યો પ્રતિપાદન કરે છે ઉઠવાનું પણ બે પ્રકારે, દ્રવ્યથી, અને ભાવથી. તેમાં દ્રવ્યથી શરીરવડે અને ભાવથી જ્ઞાનાદિકવડે. તેમાં સમવસરણમાં રહેલી સ્ત્રીઓ બંને રીતે ઉઠી-ઉભી રહીને સાંભળે છે. પુરૂષો દ્રવ્યથી ઉઠયા હોય અથવા ન પણ ઉઠયા હોય પ્રભુ તો જેઓ ભાવથી ઉઠેલા છે, ઉઠવા ઉજમાળ થયા છે; તેવી ઇચ્છાવાળા છે તેમને જેઓ કૌતુકથી ધર્મદેશના સાંભળે છે તેમને પણ પ્રભુ દેશના સંભળાવે છે. સહુ પોતપોતાના ક્ષયોપશમના અનુસારે તેને સાર્થક કરે છે.

૮ પ્રશ્ન—એક પોરસી પ્રમાણ દેશના દઈ, બીજી પોરસીમાં પ્રભુ દેવચ્છંદકમાં ગયે છતે કોણ ક્યાં બેસીને દેશના દે છે અને તે કેવા હેતુથી ?

ઉ૦—બીજી પોરસીમાં પ્રથમ ગણધર અથવા બીજા ગણધર, નરપતિએ આણેલા સિંહાસન ઉપર બેસીને અથવા ભગવંતના પાદપીઠ ઉપર બેસીને દેશના દે છે. તેથી ભગવંતને વિશ્રાન્તિ મળે છે. શિષ્યના જ્ઞાનાદિક ગુણનું ઉદ્દીપન થાય છે. ઉભયતઃ વિશ્વાસ બેસે છે, અને ગુરૂ શિષ્યની મર્યાદા પણ સચવાય છે.

૯ પ્રશ્ન—સમવસરણમાં ભગવન્તની સમીપે વિવેકવંત સામાન્ય સુરનરો મહર્ધિક સુરનરોનો પ્રણામાદિકવડે સત્કાર કરે કે નહિ ?

ઉ૦—કરેજ, નહિતો આજ્ઞાભંગાદિક દોષનો પ્રસંગ આવે. એટલે સમવસરણમાં કે જિનમંદિરમાં કે ગુરૂ પાસે જતાં કે આવતાં મહર્ધિકનો વિનય ગમે ત્યારે પ્રસંગ મળતાં યથાયોગ્ય રીતે સાચવવોજ જોઇએ.

આ ઉપરથી એવું સિદ્ધ ફલિત થાય છે કે જેમ સમવસરણમાં કૃષ્ણવાસુદેવે પ્રભુ સમક્ષ ૧૮ હજાર મુનિજનોને વંદન કર્યું હતું તેમ જિનમંદિરાદિકમાં પણ ગુરૂ વિનય સાચવતાં-વંદનાદિક કરતાં વાંધા જેવું નથી. એટલુંજ નહિ પણ એ ઉચિત આચરણજ હોઈ કર્તવ્યરૂપ છે. વિનય મૂળ જૈનધર્મ હોવાથી ચતુર્વિધ સંઘનો યથાયોગ્ય વિનય સર્વત્ર સાચવવોજ જોઇએ. કેટલાએક સમજ્યા વગર ચૈત્યમાં સાધુવંદનનો નિષેધ કરે છે તે યુક્ત નથી. ફક્ત સ્વજનાદિકને જૂહાર કરવાનોજ તેમાં નિષેધ કરેલો છે.

૧૦ પ્રશ્ન—અત્યારે દીક્ષા અવસરે આચાર્યાદિક ઉઠીને શિષ્યના મસ્તક વાસક્ષેપ કરે છે તે વ્યાજબી છે કે નહિ ?

ઉ૦—વ્યાજબીજ છે, કેમકે સાક્ષાત્ વીરપ્રભુએ પણ દીક્ષા અવસરે શ્રી ગૌતમાદિક શિષ્યોના મસ્તક ઉપર એજ રીતે વાસક્ષેપ કર્યો હતો.

૧૧ પ્રશ્ન—કેવળી ભગવાનને જે ચાર અઘાતિકર્મ બાકી રહ્યાં હોય તે કેવાં હોય ?

ઉ૦—જીર્ણ વસ્ત્ર જેવાં તે જાણવાં. કેટલાએક અજ્ઞજનો તેને દગ્ધ દોરડી

જેવાં લેખે છે તે આગમ વિરૂદ્ધ અને અયુક્ત હોવાથી અસત્ય જાણવું. બીજા અંગ-સૂયગડાંગમાં બીજા શ્રુત સ્કંધે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરેલ છે. કેવળીને સાતાવેદનીયનો અત્યંત ઉદય હોય તેથી એ વાત એમજ ઘટે છે. પરંતુ કેવળી સમુદ્‌ઘાત પછી શાતાવેદનીય કર્મ દગ્ધ દોરડી જેવું થઇ જાય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—એકાવતારી દેવને ચ્યવન-મરણનાં ચિન્હો જણાય કે નહિ ?

ઉ૦—નજ જણાય. તીર્થંકરના જીવને તો ત્યાં અત્યંત શાતાનો ઉદય હોય છે.

૧૩ પ્રશ્ન—ઉપશાન્ત મોહાદિક ૧૧-૧૨-૧૩ એ ત્રણ ગુણ સ્થાને વર્તતા મુનિઓ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને રસ, પ્રદેશવડે કેવું કર્મ બાંધે છે ?

ઉ૦—તે તે ગુણસ્થાનકમાં વર્તતા મુનિઓને કષાય રહિતપણાથી કેવળ શાતાવેદનીય કર્મનીજ પ્રકૃતિ બંધાય. તે પણ સ્થિતિના અભાવથી બંધાતીજ છૂટી જાય. રસથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવના સુખથી ઘણી ચઢીયાતી હોય, અને પ્રદેશથી સ્થૂલ, રૂક્ષ અને શુકલાદિ બહુ પ્રદેશવાળી હોય.

૧૪ પ્રશ્ન—જેણે ચાર વખત **આહારક** શરીર કર્યું હોય તે તદ્‌ભવે મોક્ષ પામે કે નહિ ?

ઉ૦—તેજ ભાવે મોક્ષ પામેજ. પણ બીજી કોઈ પણ ગતિમાં જાય નહિ.

૧૫ પ્રશ્ન—કોઇ સંયમવંતી સ્ત્રી પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં જાય કે નહિ ?

ઉ૦—તથા પ્રકારના અધ્યવસાય-પરિણામ યોગે સુખે જઈ શકે.

૧૬ પ્રશ્ન—ધર્મમાં પુરૂષ પ્રધાનતા કહી છે છતાં પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ તપસ્યાદિક ધર્મકાર્યમાં વિશેષે સમર્થ અને ઉદ્યમવંતી જણાય છે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦—તથા પ્રકારના શુભ અધ્યવસાય યુક્ત થયેલ તેમનો સ્વભાવજ તેમાં કારણપણે જણાય છે. બીજું કશું નહિ. એથીજ આગમમાં તેમને મુક્તિ ગમનની યોગ્યતા કહી છે અને સાતમી નરકમાં જવાનું નિષેધ્યું છે.

૧૭ પ્રશ્ન—છેવઠ્ઠા સંઘયણવાળો અલ્પસત્ત્વી જીવ ઉર્ધ્વગતિમાં અને અધોગતિમાં કેટલે દૂર જવા પામે ?

ઉ૦—ઉર્ધ્વ, ચોથા દેવલોક સુધી અને અધઃ બીજી નરક પૃથ્વી સુધી જાય. કેમકે તેવા જીવનો શુભ કે અશુભ પરિણામ તેવોજ મંદ હોય છે.

૧૮ પ્રશ્ન—શરીરત્યાગ સમયે જીવ કયા કયા માર્ગે નીકળતો કઈ કઈ ગતિને પામે ?

ઉ૦—બંને પગથી નીકળતો જીવ નરક ગતિ પામે, સાથળથી નીકળતો તિર્યંચની ગતિ પામે. હૃદયથી નીકળતો મનુષ્યગતિ, મસ્તકથી નીકળતો દેવગતિ અને સઘળા અંગથી નીકળતો મોક્ષગતિ પામે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧૯ પ્રશ્ન—થીણદ્ધિ નિદ્રાવંત જીવને વાસુદેવ કરતાં અર્ધું બળ હોવાનું શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલ છે તે આ દેશમાં અત્યારે હોઇ શકે કે નહિ ?

ઉ૦—આ ક્ષેત્રમાં અત્યારે એવું-એટલું બળ ન હોય, કેમકે તેને તેટલું બળ તો વજ્રૠષભનારાચ સંઘયણ હોય તોજ હોઈ શકે. અત્યારે તો તેને સામાન્ય લોક કરતાં બમણું ત્રણગણું કે ચારગણું બળ હોઇ શકે પણ વધારે નહિ.

૨૦ પ્રશ્ન—થીણદ્ધિ પ્રમુખ નિદ્રાત્રિકના ઉદયે જીવને સમકિતની પ્રાપ્તિ થઈ શકે કે નહિ ?

ઉ૦—નહિજ. પહેલાં પામેલા હોય તો જુદી વાત, બાકી તેવી ગાઢ નિદ્રાના ઉદયે નવું તો પામે નહિજ.

૨૧ પ્રશ્ન—એક જીવને એક ભવમાં કેટલા વેદનો ઉદય હોઇ શકે !

ઉ૦—કોઈ એક જીવને કર્મની વિચિત્રતાથી એકજ ભવમાં ત્રણે વેદનો (સ્ત્રી, પુરૂપ અને નપુંસકપણાનો) ઉદય થવા પામે. એટલે કે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાયોગે પુરૂષ, સ્ત્રી અને એ ઉભયને પણ ભોગવવાની અભિલાષારૂપ વેદોદય હોઇ શકે.

૨૨ પ્રશ્ન—પ્રમાદયુક્ત સરાગ સંયમવંત સાધુને અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દુશ્મન દેવતા છળી શકે એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે પણ જતનાવંત એટલે અલ્પપ્રમાદવાળા સરાગ સંયમવંત સાધુને કોઇ પણ દુશ્મન દેવતા છળી શકે કે નહિ?

ઉ૦—જે અર્ધ સાંગરોપમથી પણ ન્યૂન સ્થિતિવાળો અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દુશ્મન દેવ હોય તે પૂર્વભવનું વૈર સંભારી યતનાવંત (છઠ્ઠા ગુણ ઠાણે વર્તતા) સરાગસંજમી સાધુને પણ છળે ખરો. તેનામાં તેનું સામર્થ્ય હોવાથી પણ સપ્તમ ગુણ ઠાણે વર્તતા સાધુને કોઇ દેવ છળી શકે નહિજ.

૨૩ પ્રશ્ન—પોતાની અગીઆર પડિમાને અંગીકાર કરનાર શ્રાવક તે પડિમાને સારી રીતે નિર્વહીને (પાળીને) પછી ઘરમાં પણ પાછો આવે કે નહિ?

ઉ૦—કોઈ શ્રાવક પડિમા વહીને પાછો ઘરમાં પણ આવે. (અને કોઈ દીક્ષા પણ લહે).

૨૪ પ્રશ્ન—આ કાળમાં સમયે સમયે અનંતહાનિ થતી જાય છે એવો ઘોષ બહુ લોક પ્રસિદ્ધ સંભળાય છે તે સાચો છે કે લોકોક્તિ માત્ર છે ?

ઉ૦—અત્યારે પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં પ્રતિ સમયે અનંતપર્યાય હાનિ થયા કરે છે એ વાત આગમોક્ત હોવાથી શાસ્ત્રાનુસારી—સાચી છે—લોકોક્તિ માત્ર નથી.

૨૫ પ્રશ્ન—ગૈરિક તાપસે કાર્તિક શેઠની પીઠ ઉપર સ્થાલ મૂકી ભોજન કર્યું હતું એમ કહેવાય છે તે ક્યાંય શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવેલ છે કે નહિ ?

ઉ૦—આ વાત ભ્રાન્તિ મૂળજ હોવી સંભવે છે. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં તો એવું જોવામાં આવેલું નથી. તેમાં તો કાર્તિકે રાજાના આદેશથી—ગૈરિકને ભોજન કરાવ્યું ત્યારે તાપસે નાસિકા ઉપર આંગળી હલાવી તેની તર્જના કરી હતી એવું કથન જોવામાં આવે છે. તેથી આધુનિક ગ્રંથમાંનો લેખ ભ્રાન્તિ મૂળ લાગે છે.

૨૬ પ્રશ્ન—જ્યારે દેવો અને અસુરો યુદ્ધ કરે છે ત્યારે તેમનાં શસ્ત્રો કેવાં હોય છે?

ઉ૦—દેવો તો જે તૃણકાષ્ઠાદિકને સ્પર્શ કરે તે તેમના અચિન્ત્ય પુન્ય-પ્રભાવથી શસ્ત્રપણે પરિણમે છે. પણ અસુરોને તો હમેશાં વિકુર્વેલાં શસ્ત્રો હોય છે. દેવતાઓની અપેક્ષાએ તેમનું પુન્ય બળ ઓછું હોય છે તેથી તેવી વ્યવસ્થા છે.

૨૭ પ્રશ્ન—કોઈ એક મહર્ધિક દેવ કેટલા દ્વીપ સમુદ્રોને ચોતરફ ફરીને શીઘ્ર પાછો આવી શકે?

ઉ૦—રૂચકવર દ્વીપ સુધી તે ચોતરફ ફરી આવવા સમર્થ છે. ત્યાંથી આગળ તો કોઇ એક દિશાએ જાય પણ ચોતરફ પરિભ્રમણ (પ્રયોજન વગર) ન કરે એમ સંભવે છે.

પ્રહ્‌લાદનો સત્યાગ્રહ.

પિતા! સત્તા તમોને છે, ધકેલી દ્યો ગિરિ પરથી!
જળાશયમાં ડુબાવો કે હૂતાશનમાં જલાવી દ્યો!
અધિકારી તમે રાજન્! કરી દ્યો દેશ નિષ્કાસન!
ચહો તો કેદખાનાનો ભલે કેદી બનાવી દ્યો!
સહીશું સત્વગુણથી સૌ, સહેવા શક્તિ દીધ દશે;
ઉભો સત્યાગ્રહીઃ શાસન-દૂરાગ્રહથી ચલાવી દ્યો!
મળી સત્તા તમોને તો ભલે ફાંસી ગળે દેશો!
સહેવી ફાંસી એ મુજ હક્ક, મને એ વખ્ત લાવી દ્યો!
અરે, દાનવપતિ! આ'વા જૂલમ સ્હેવા અમે નિર્ભય;
જીવન આત્મિકબળે વિજયીઃ કસોટિયે ચઢાવી દ્યો!
લીધેલું સત્ય વ્રત સત્યે જતાં આ પ્રાણ પાળીશું;
કલંકિત જન્મ નહિ કરશું: બધી સત્તા ચલાવી દ્યો!
"હતો પ્રહ્‌લાદ ભય પામી જ સત્યાગ્રહ તજ્યો તેણે;"
નહિ ઇતિહાસમાં એવું લખાશે કોદિ ભાવિમાં.
સ્વીકારીશ ના દુરાજ્ઞાઓ, ભૂલી આદેશ ઈશ્વરનો;
નહિ આત્મા નમ્યું દેશે ભલે આ દેહ કપાવી દ્યો!
હૃદયના ઉચ્ચ આદર્શે જતા સૂધી નહિ ઝંપાય;
પ્રભુમાં છે અચળ શ્રદ્ધાઃ બધા જૂલ્માટ્ દબાવી દ્યો!
દમનનીતિ તમારી આ તમોને એક દિ દમશેઃ
બધી બળજોરી, પ્રભુનાં સત્યની ખાતર સમાવી દ્યો.[1]

કેશવ હ. શેઠ.

[1] હિન્દીના આધારે.

स्वीकार अने अभिप्राय.

આદર્શ ગૃહસ્થ સાધુ અને જાપાની જાસુસ. લેખક રા. **મગનલાલ હરિકૃષ્ણ મહેતા.** પ્રકાશક રા. **ડાહ્યાભાઈ રામચન્દ્ર મહેતા**–મેનેજર “ સસ્તી વાર્તામાળા. ” અમદાવાદ. વર્ષ ૪ થું. પુસ્તક ૭–૮–૯ પાકું પૂઠું: ગ્લેજ કાગળ સુપર રોયલ સોળ પેજી સાઈઝ સવાચૌદ ફોર્મ. કિમ્મત રૂ ૧–૮–૦.

નવલકથાના વર્તમાન યુગમાં લોકરૂચિને પોષનારૂં ગૂજરાતી વાર્તા–સાહિત્ય બહોળી છૂટથી ફેલાવી, સમાજની તે દ્વારા સેવા બજાવનાર પૈકી રા. મ્હેતા એક છે. રા. મ્હેતાનું નામ, જૂના અને સારી રીતે લોકપ્રિયતા પામી ગયેલા સચિત્ર **ભાર**તજીવન માસિક પત્રે નામાંકિત કરેલુંજ છે, અને ‘ સસ્તી વાર્તામાળા ’ નામની સંસ્થા સ્થાપી, તે દ્વારા હાલની સખ્ત મોંઘવારીમાં ત્રણ–સાડા ત્રણ રૂપિયા જેવા નજીવા લવાજમમાં ૧૫૦૦ પૃષ્ટોનાં સામાજિક, ધાર્મિક, નૈતિક વગેરે વિવિધ રસપોષક વાર્તાનાં પુસ્તકો–આકર્ષક, દળદાર અને સારાં પુસ્તકોએ, પ્રસિદ્ધિ સાથે તેઓને ગૂજરાતના એક સમર્થ “ નોવેલીસ્ટ ” ઠરાવ્યા છે. એટલે રા. મ્હેતાની અર્થાત્ તેમની ઉત્તેજનદાયક લેખન પ્રકાશન પ્રવૃત્તિયોની વિશેષ ઓળખ આપવાની જરૂર અમે ધારતા નથી.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રારંભે સ્વ. ડૉ. દાદાભાઇ નવરોજજીનું સંક્ષેપ જીવન દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ લેખ એક વર્તમાનપત્રમાંથી ‘અવતરણ’ તરીકે લીધેલો છે તે પદ્ધતિ રા. મ્હેતા જેવાની એક હસાવલી કલમને ખોટું લગાડનાર નથી ? સ્વ. દાદાભાઇ જેવા ચુસ્ત સ્વદેશભક્તની જીવનરેખા, રા. મ્હેતા જેવાની દેશદાઝથી છલ્લોછલ ભરેલી કલમ, હૃદયને હચમચાવી મૂકે તેવા ગંભીર જુસ્સા સાથે દોરી શકત. પુસ્તકની વસ્તુભૂમિ પર, ત્યાર પછી, ‘એક આદર્શ ગૃહસ્થ સાધુ’નું જીવન પોતાનો પવિત્ર પાઠ ભજવી જાય છે. એ આદર્શ ગૃહસ્થ સાધુવાળો વિષય, પ્રસ્તાવનામાં થયેલા ખુલાસા પ્રમાણે મૂળ બંગાળી ઉપરથી અને **સાચા બનાવ** પરથી તૈયાર થએલો છે. કંચન અને કામિનીના મોહને ઘોળી પીનાર મહાન અને મશહૂર મહાત્મા શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના પરમભક્ત (આદર્શ ગૃહસ્થ સાધુ) એક સાચા **સંસારયોગી** હોવાની ભાવના અમને તેમની કથા વાંચ્યા પછી પ્રાદુર્ભૂત થઇ છે, અને વિના સંકોચે અમે કહી શકીશું કે એ **નમવા** યોગ્ય સંસારયોગીનું જીવન હિન્દુ કુટુમ્બોમાં સમાજની ઢબે વંચાશે તો ઉચ્ચ સંસ્કાર, વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા અને પવિત્ર ભાવનાની પ્રાપ્તિ સાથે ઉચ્ચ જીવન માટેના અન્ય પ્રદેશો, જીવનના ઉન્નત પ્રયાણ વાસ્તે મોકળા થશે.

ત્યાર પછીનો વિષય ‘ જાપાની જાસુસ ’ નામના ડિટેક્ટીવ (છૂપી પોલિસ)ના ભેદ–ભરમોથી યુક્ત છે. “ ડિટેક્ટીવ સ્ટોરિઝ ”ની વાચનઅસર માટે અમારો નમ્ર મત એવો છે કે જો તે સારી દૃષ્ટિથી વંચાય તો, વ્યવસાયોથી થાકી ગએલાં મગજને હળવાં કરનાર

હોઇ, તરેહવાર આંટીઘૂંટીથી સંકળાયલા સંસારની કલાબાજ ખુબીઓ પારખવાની શક્તિ–બુદ્ધિવિકાસ–માં વૃદ્ધિ કરનાર તે સાહિત્ય છે. જાપાની જાસુસ પણ તેમાંનો એક અંશ છે.

છેવટ રા. મ્હેતાને તેમની જનસેવા માટે ધન્યવાદ આપતાં એટલું ઇચ્છીશું કે તેમની સેવાની હજુ પણ વિશેષ કદર પ્રદેશના વિશાળ ભાગોમાં થાય અને ધનિકો તેમજ ગ્રાહકો દ્વારા પુરતું ઉત્તેજન મળે.

પ્રેમ પ્રભાવ. (શ્રીમતી સુવર્ણકુમારી દેવીના " ધ ફેટલ ગાર્લેન્ડ ઉપરથી.) લેખક રા. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાળજા. એલ્, ટી, એમ્. મૂલ્ય રૂ. ૧–૦–૦ સુપર રોયલ સોળ પેજી લગભગ ૧૮ ફોર્મ ગ્લેજ કાગળ કાચું પૂઠું.

આ નવલકથા વિષે, આ અભિપ્રાય લખનારને અગાઉ 'ગુજરાતી પંચ' પત્રમાં અભિપ્રાય પ્રકટ કરવાની તક મળી ચૂકી છે. એટલે અહીં વિશેષ વિસ્તારની જરૂર નથી જણાતી. સંક્ષેપમાં એટલુંજ જણાવીશું કે નવલકથા રોચક છે, વાંચવા યોગ્ય છે. પાને પાને નવીન રસ ઉભરાતો હોઇ ગૂંથાયલી વસ્તુસંકલનામાંજ વાચકનું હૃદય ગુંથાઇ જતું હોવાથી, તે આખું પુસ્તક વાંચ્યા સિવાય હાથમાંથી મૂકવું ગમતું નથી. અનુવાદકનો (કે રા. તારાચન્દ્રના શબ્દોમાં લેખકનો) શ્રમ લગભગ સફળ થયો છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય—દ્વિતીય વાર્ષિક રિપોર્ટ (તા. ૧ જૂન ૧૯૧૬ થી તા. ૩૧ મે ૧૯૧૭ સુધીનો.) છપાવી પ્રકટ કરનાર રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ–લેમિંગ્ટન રોડ મુંબાઇ.

'સ્વાશ્રય' અને 'સેવા' એ આ સંસ્થાનો મુદ્રાલેખ છે, અને સંસ્થાનો ઉદ્દેશ " જૈન કોમ અને ધર્મની ઉન્નતિ કરવા માટે કેળવણીને લગતી અગત્યની સંસ્થાઓ ફંડના પ્રમાણમાં ખોલવી, કેળવણીના વિશેષ પ્રચાર માટે યોજના કરવી અને તેને અમલમાં મૂકવા પ્રયત્નો કરવા " એ છે, અને આ રિપોર્ટના અવલોકન ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે સંસ્થાપકોએ પોતાના મુદ્રાલેખ અને ઉદ્દેશમાં સંતોષજનક સફળતા મેળવી છે. રિપોર્ટમાં રજુ થએલા સરવૈયા પરથી જણાય છે કે આ સંસ્થા પ્રત્યે કોમનું આકર્ષણ ઠીક પ્રમાણમાં થયું છે. છતાં હજુ વિશેષ સંખ્યામાં, આ સંસ્થાના, ભારે લવાજમ ભરી શકે એવા સભાસદો થવાની જરૂર છે. સંસ્થા હમેશને વાસ્તે કાયમની રહે તેટલા વાસ્તે તેને સર્વ રીતે, પૂરતું ઉત્તેજન મળવું જોઇએ. અમે સંસ્થાપકો અને તેના કાર્યવાહકોને આવા સ્તુતિપાત્ર કાર્ય પાછળ સતત્ અને ફલિત થતા પ્રયત્નોમાં મચ્યા રહેવા માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વ્યાયામ (શારીરિક કેળવણી માટેનું સચિત્ર માસિકપત્ર.) પુસ્તક બીજું સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૧૭ અંક ૧૧ મો. તંત્રી ને પ્રકાશક રા. ઘોંડો નારાયણ વિદ્વાંસ. રાવપુરા: વડોદરા. વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૧–૧૩–૦ છુટક નકલના રૂા. ૦–૩–૬

આ માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે નિયમિત પ્રકટ થાય છે, અને દરેક અંકમાં શારીરિક વિકાસ અને કેળવણીને લગતા ઉત્તમ લેખો ચિત્રો સાથે પ્રસિદ્ધ થાય

છે. આપણા પ્રાંતમાં આ કોટિનાં માસિકોનો લગભગ અભાવ છે, અને તે દરમિયાન આ માસિક જનસમાજમાં સ્તુત્ય સેવા બજાવી રહ્યું છે તે આવકારદાયક અને ઉત્તેજનને પાત્ર છે

સુન્દરી સુબોધ. (જુનઃ ૧૯૧૭ અમદાવાદ.)

સુન્દર, દળદાર અને સ્ત્રીયોપયોગી વિવિધ લેખોથી ભરપૂર આ માસિકપત્રના છેલ્લા-જૂન મહિનાના અંકમાં તરેહવાર વાનીઓ પીરસાયલી છે. ડૉ. હરિપ્રસાદનો 'જૂ' વિષય પરનો ન્હાનો લેખ કંઇક નવું જાણવાનું આપે છેઃ ઉપકાર સાથે અમે તે લેખ અહીં ઉતારી લઇએ છીએઃ—

'જૂ' ત્રણ જાતની થાય છે. માથાની, શરીરપરની અને કપડાંની. તેમાં કપડાંમાં જે જૂઓ થાય છે તે રોગો પ્રસારવાનું કામ કરે છે. કપડાંમાં અને માથામાં થતી જૂઓમાં બહુ ફેર નથી. કપડાપરની સ્હેજ ધોળી હોય છે. અને માથાની કાળી હોય છે. માથા સિવાય શરીરના બીજા ભાગોપર જે જૂઓ થાય છે તે ચપટી કાચબા ઘાટની હોય છે. શરીરપરની જુઓ સખ્ત ચોંટી રહે છે. અને એમના કરડવાથી આખો વખત ખંજવાળ આવ્યા કરે છે.

મિ. એ ડબલ્યુ બેકોટ નામના અંગ્રેજે "રોયલ સોસાયટી ઓફ્ મેડીસીન" ના "ચામડીના દર્દોના વિભાગ" ઉપર ગયા ફેબ્રુઆરી મહિનામાં 'જૂ' વિષે કરેલી શોધ ખોળ રજુ કરી હતી. માથામાં અને લુગડાંમાં થતી જૂઓનો જીવનક્રમ અને ખાસિયતો વર્ણવતાં એમણે કહ્યું હતું કે 'લીખો'માંથી 'જૂઓ' થતાં ૭ થી ૧૦ દિવસ લાગે છે. 'જૂઓ' ૯ દિવસ સુધી કંઇ પણ લોહી પીવાનું ન મળે તોપણ ભૂખી જીવી શકે છે. ૧૦ થી ૧૪ દિવસની ઉમ્મરની થતાં 'જૂઓ' સંસાર વ્યવહારમાં પડવા લાયક થાય છે. ૧૮ દિવસની ઉંમરની સ્ત્રી—જૂવો ઇંડાં મૂકવા માંડે છે. બહુ સરદી હોય કે-ખાવાનું ના મળે તો 'જૂવો' ઇંડાં મૂકી શકતી નથી. નર—"જૂ નો સંગ થયા વગર મૂકાયલાં ઇંડાં સેવાતાં નથી. સંસાર શરૂ કર્યા પછી ૨૦ દિવસ 'જૂ' માદાઓમાં ઇંડાં મૂકવાની શક્તિ રહે છે. દરરોજનાં ૧૦-૧૨ ઇંડાં દરેક 'જૂ' મૂકે છે. અને કુલ ૩૦૦ ઇંડાં દરેક માદા મૂકી શકે. 'જૂ' નું આયુષ્ય ૬૪ દિવસનું છે. અને આખી ઉમ્મરમાં એક 'જૂ' બાઇ ૪૨૬૦ બાળકોને જન્મ આપી શકે!

જેના શરીરમાં જૂઓ હોય એની રહેણી કરણી હલકી ગણાવી જોઇએ. સ્વચ્છતા, ન્હાવા ધોવામાં ધ્યાન તથા પ્રસંગોપાત સાબુ, ઉનું પાણી વગેરે નિયમસર વાપરે તો જૂઓ થઇ શકે નહિ.

બુદ્ધિપ્રકાશ (ઑગષ્ટઃ ૧૯૧૭ અમદાવાદ.)

૬૪ વર્ષથી જનસેવા બજાવી રહેલા અતિ જૂના માસિકના ઑગષ્ટ મહિનાના અંકમાં 'કાયદો અને કોર્ટ' 'ટાગોરનું જીવન અને કવન' તથા 'ખડા તાત્વિક બોલ' વગેરે લેખો ખેંચાણકારક છે. રા. ભાઇ સીતારામ જે શર્માએ નૂતન વર્ષે લખવાના પત્રોના થોડાક નમૂના ઠીક આપ્યા છે.

વ્યવસ્થાપક.

તમારો ધર્મ સાચવવો છે? ભક્ષાભક્ષથી બચવું છે? તો આ જરૂર વાંચો! લાભ લ્યો!!

ત્રણ પેઢીથી ચાલતું! જુનું, જાણીતું, વિશ્વાસપાત્ર!!

જૈન માલકીનું

પ્રતિષ્ઠિત ઔષધાલય!!!

શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમના તરફથી વડોદરા રાજ્યમાં લેવાતી સંસ્કૃત વૈદકશાસ્ત્રની ત્રણે પરીક્ષામાં ઉત્તિર્ણ (પાસ) થઈ પારિતોષિક (ઇનામ) મેળવનાર

વૈદ્ય ચંદુલાલ મગનલાલ (પી. વી. બી. આર.)

એમની ખાસ કાળજીભરી જાતિ દેખરેખ નીચે ચાલતી

ધી રાજનગર આયુર્વેદિક ફાર્મસી

માં ભક્ષાભક્ષના વિચારપૂર્વક બનતાં શાસ્ત્રસિદ્ધ ઔષધો.

જીવન!

સ્ત્રી, પુરૂષ તથા બાલકોની પાચનશક્તિ સુધારી લોહી વધારી શરીરમાંના દરેક અવયવો મજબુત અને પુષ્ટ કરી, આરોગ્ય, આયુષ્ય અને આનંદ આપે છે.

કી. રતલીઆ ડબા ૧ ના રૂ. ૧–૧૨–૦.

અંગનામૃત!!

આ દવા સ્ત્રીઓનાં તમામ ગુપ્તદર્દો મટાડી લોહી વધારી સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી બક્ષે છે. આ દવા ખાસ સ્ત્રીઓ માટે અમૃતસમાન પીણું છે, અને પીવામાં લહેજ્જતદાર છે.

કી. શીશી ૧ ના રૂ. ૧–૮–૦.

રસનામૃત!!!

તમારા બાલકોને ખાંડનાં કફકારક, રંગબેરંગી શરબતનાં નુકશાનકારક મિશ્રણવાળાં બાલામૃતો વિગેરેથી બચાવવાં હોય તો આયુર્વેદ શાસ્ત્રના આધારે બાળકોને ફાયદાકારક ઔષધોથી તૈયાર કરેલું આ અમારૂં **રસનામૃત** તમારાં બાલકોને નિરોગી, પુષ્ટ, આનંદી અને ગુલાબી ચ્હેરાવાળું બનાવશે. સ્વાદમાં મધુર હોઇ બચ્ચાંઓ સહેલાઇથી હોંશે હોંશે પીએ છે.

કી. શીશી ૧ ના રૂ. ૦–૧૦–૦.

આ સિવાય આ ફાર્મસીમાં ભસ્મો, રસાયણો, આસવો, પ્રજાશાહી યાકુતી, ચૂર્ણો, અવલેહો, ગુટિકાઓ, તેલો, મુરબ્બાઓ, સુતિકાક્વાથ વિગેરે છૂટક તેમજ જથાબંધ વેચાય છે. પો. પેકીંગ મંગાવનારને શિર છે. લખો યા રૂબરૂ મળો.

રાજામહેતાની પોળ સામે
અમદાવાદ.

ધી રાજનગર આયુર્વેદિક ફાર્મસીના માલીક
વૈદ્ય ચંદુલાલ મગનલાલ.
પી. વી. બી. આર.

જૈન પ્રજા માટે એક નિર્ભય ને ભરૂસાપાત્ર ઠેકાણું

કે જયાં અગાડી

અપટુડેટ ફેશનના

સોનાના મસીન પૉલીસ દાગીનાઓ

ની સેંકડો ફેશનોનો મોટો જથ્થો તૈયાર રહે છે !

અને નિર્ભય રીતે તદ્દનજ ચોખ્ખું અને સફાઈબંધ ફેન્સી કામ ઘરાકોના સોનાનું શ્રીફાયત મજુરીથી ઘણીજ ઝડપથી અને વાયદેસર બનાવી આપવામાં આવે છે.

તૈયાર દાગીનાઓની **મજુરી કાપી** નાણાં પાછાં આપવાની **લેખીત ગેરંટી** મળે છે.

ઇંગ્લીશ જ્વેલરી, રોલ્ડગોલ્ડ જ્વેલરી, અને ચાંદીની સેંકડો ફેશનેબલ ચીજોનો જંગી સ્ટોક તૈયાર રહે છે. ખાસ વિલાયતથી આવેલા બીલીયાન કટના હીરાઓ, માણેક, પાના વિગેરે ઝવેરાતનું કામ ઘરાકો અને વહેપારીઓનું સગવડ પડતી રીતે કરીએ છીએ.

રૉયલ જ્વેલરી માર્ટ.

પ્રોપ્રાયટર—ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.

રીચીરોડ—*અમદાવાદ*.

અમદાવાદ ધી "ડાયમંડ જ્યુબીલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.